

Leastadianisma

Oahppogirji nuoraidskuvlii

Roald E. Kristiansen

ČállidLágádus

Leastadianisma

Oahppogirji nuoraidskuvlii

ČálliidLágádus vuodđudus – ForfatternesForlag stiftelse
Pb 140, NO-9735 Kárášjohka-Karasjok
E-mail: poasta@calliidlagadus.org
post@forfatternesforlag.org

ČálliidLágádusa 2004-2005 doaimmahusgoddi:
Harald Gaski, mag.art.,1. amanuensa
Aage Solbakk. cand. philol., historihkkár
Lena Kappfjell, cand. mag., MA-studeanta
Torkel Rasmussen, cand. mag., allaskuvlalektor
John T. Solbakk, cand.philol., dokumentarista

Dán almmuhusa bargguid suodjalit vuoignaduodjelága njuolggadusat.
ČálliidLágádusa ja čálliid sierra lobi haga lea buotlágan gáhppálatráhkadeapmi
ja geavahanvárás dahkan, dušše lohpi dan muddui maid láhka suovvá, dahje
soahpamušain Sámi kopijain, sámi vuoignaduoji vuoigatvuođaoamasteaddjiid
beroštusásahus. Lobihis dahje soahpamuša haga ávkkohallan sáhhtá mielddis-
buktit buhtadangeatnegasvuođa ja gáhppálagaid sisageassima, ja sáhhtá
ránggáštuvvot sáhkuin dahje giddagasain.

(©) Čáli/doaimmaheaddji ja ČálliidLágádus 2004
Sámás heivehan: Berit Margrethe Oskal
Hábmen ja gráfalaš bargu: Minna Saastamoinen
Deaddilan: Ykkös-Offset, Vaasa

Oahppogirjji lea ruhtadan Sámediggi Norggas.

ISBN 82-92044-19-1

Roald E. Kristiansen

Leastadianisma

Oahppogirji nuoraidskuvlii

Sámás:
Berit Margrethe Oskal

Doaimmaheaddji:
Aage Solbakk

ČállidLágádus
2004

Álgosátni

Leastadianisma oahppogirji lea čállon vuodđoskuvlla gaskadási ja nuoraidskuvladási várás. Dat lea vuosttas girji ráiddus máilmmi oskkuid birra mat leat čállon Sámi oahppoplána vuodul. Nubbi ja goalmát girji ráiddus leat *Davviguovlluid eamiálbmogiid oskkut* ja *Eará oskkut*. Oahppogirjjit almmustuvvet maiddá digitála versuvnnas.

Oahppogirjjiid lea čállán (dárogiillii) Tromssa universitehta religiuvdna-diehtaga 1. amanuensis Roald E. Kristiansen, ja sámegiillii lea jorgalan Berit Margrethe Oskal.

Sámedikki oahpahuossodat lea ruhtadan girjjiid ráhkadeami ja almmuheami.

Deanus, čakčamánu 2004

Aage Solbakk

lágádusdoaimmaheadji

Sisdoallu

<u>Álgosátni</u>	4
<u>Álggahus</u>	7
<u>Sámi risttalašvuohta ovdal Læstadiusa</u>	8
<u>Læstadiusa eallin ja doaibma</u>	11
<u>Báhppa</u>	13
Botanihkkár	15
Myhtadutki	18
Giellaolmmái	19
Moriidusa sárdneolmmái	19
Juguhisvuođasárdnideaddji	22
Skuvlaolmmái	23
Báhpa maŋemus jahki	24
<u>Leastadianismma leavvan</u>	26
Ruotta ja Suopma	26
Norga	30
Nuorta-Finnmárku	30
Oarje-Finnmárku	35
Davvi-Romsa	41
Lulli-Romsa ja Nordlánda	44
Amerihka	46
<u>Leastadialaš suorggit</u>	48
Vuosttašriegádeaddjit	49
Ivgu-suorgi	52
Álttá-suorgi	56
Eará leastadialaš joavkkut	57
<u>Oahppa</u>	59
Olbmot lága vuolde	59
Kristus guovddážis	62
Ođđa olmmoš	64
<u>Čadaheapmi</u>	66
Čoakkalmasviesut	69
Etihkka	71
Sálbmalávlun	74
Muhtun sámi leastadialaš árbevirolaš vuoŋnalaš lávlagat	75

Álggahus

"Dál buollá vuovdi –čáskat guhte máhttá!" Njálmmálaš muitalusaid mielde galgá Lars Levi Læstadius muhtomin dadjan dáid sániid go lei báhppan Pajalas (1849-61). Muhto ii son jurddašan muoraid birra mat leat vuovddis. Son sárdnidii buolli váimmuid birra ja son čilgii mot dákkár váimmuin lea dievva fápmu, mokta, ángirvuohta ja duostilvuohta. Son humai oskkolaččaid váimmuid birra – váimmut mat buollájedje dađi mielde go eanet olbmot moriidedje ja čuovvoledje moriidusa dola maid sártnit mielddisbukte.

Leastadialaš moriiduslihkadus álggii ruođa beale sámeguovllus 1844 loahpageahčen. Dalle lei Læstadius báhppan Gárasavvonis. Dan jagi álgogeahčen lei son bohtán ruoktot bismma gávpogis, Härnösandas, gos lei váldán eksámena mainna oaččui lobi bargat proavásin girkus. Dan oktavuodas lei son nammaduvvon Sámi girkuid ja skuvllaid bearráigeahččin, ja go lei johtime ruoktot Gárasavvonii, de galledii ja dárkkistii son olu searvegottiid. Go galledii Ásele Upmi-Sámis, de deaivvai son sámi nissona gean namma lei Milla Clemensdatter. Dát deaivvadeapmi šattai hui mávssolažžan su eallimis. Milla bivddii sielumorašteami Læstadiusas, das go son ražai oskkuinis. Muhto šattai baicca nu ahte báhppa oaččui sielumorašteami sus. Son muitalii Læstadiusii iežas vuoiŋgalaš ohcama birra ja daid vásáhusaid birra maid lei oskkolaš olmmožin háhkan. Su muitalus cahkkehii ođđa dola Læstadiusa millii. Maŋŋel gohčodišgođii Læstadius dán nissona "Márján" – danne go son šattai su vuoiŋgalaš "eadnin" guhte rabai su čalmmiid ja attii sutnje ođđa ipmárdusa risttalašvuoda dáfus. Dán nissona čilgehus attii sutnje vuoiŋgalaš moriideami.

Olu áššit rivde Læstadiusa eallimis dán maŋŋel. Su sártnit rivde, ja olbmot fuomášedje dan dakkaviđe. Oallugat imaštalle mii sin báhpain lei dáhpáhuvvan. Olbmot vulge mielasteaset girkui. Oallugat fitne maiddái báhpa luhte ruovttus gullan dihte eambo, danne go su sártnit bohciidahte imaštallama. Báhpa sártnit hirmahuhte olbmuid ja sii ságastalle daid mearkkašumi. Fargga lei stuora moriiduslihkadus Sámis álgán.

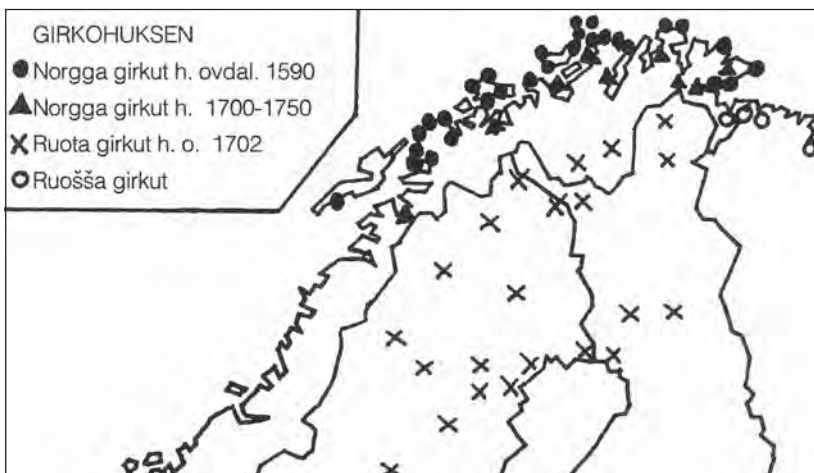
Gárasavvon lei sámi gilli, muhto dohko ledje maiddái ođđaássit ásaiduvvan. Moriiduslihkadus čuovui dáid olbmuid luottaid. Sáhka jođii luksa sápmelaččaid ja kvenaid mielde guđet mátkkoštedje Duortnosjoga mielde vulos. Davás ja oarjjás jođii sáhka vuosttažettiin boazosápmelaččaid mielde geat juohke geasi johte Norgga mearragáddái ealuideasetguin. Ledje dákkár olbmot geat šadde moriiduslihkadusa vuosttaš "apostalin". Dát ledje olbmot geaid váimmuide lei cahkkehuvvon dolla – ii ge doppe lean oktage guhte livččii bissehan sin. Sámi vuovdi lei buollán!

Sámi rístitalašvuohhta ovdal Læstadiusa

Rístitalašvuohhta lei dieđusge oahpis sápmelaččaide olu ovdal Læstadiusa. Norgga bealde, Trøndelágas ja davás gitta Romsii, sáhttit rehkenastit ahte mearrasápmelaččat ja boazosápmelaččat geat johte mearragáddái geasset ealuideasetguin, oahpásnuvve rístitalašvuhtii liikka árrat go dáččat. Sápmelaččat ja dáččat lonohalle sihkkarit ođđasiid ja jurdagiid dan oktavuodas go gávppašedje viidát guhtet guimmiideasetguin.

Norgga mišuvnna vuosttaš lahkoneapmi sápmelaččaid ektui dáiddii leat Romssa girku huksen sullii 1250:s. Dat gohčoduvvui "Bassi Mariagirku báhkiniid lahka". Sii geaid atne báhkinin, ledje vuosttažettiin sápmelaččat. 1300-logus geahččaledje eiseválddit movttiidahttit sápmelaččaid gásttašahttit iežaset dainna lohpadusain ahte besset divadiin ja sáhkuin jus ledje rihkkon Norgga lágaid. Leaččai go dán "seavttis" olu ávki, dan oazžu measta eahpidit.

1657:s buollái soahti Ruota ja Danmárkku/Norgga gaskka. Ruottelaččat lihkestuvve ja rivvejedje fargga eatnasa Danmárkkus. Vuosttaš ráfišiehtadallamiin Roskildes nuppi jagi fertii dánskka gona-gas Fredrik 3. addit eret stuora guovlluid, ee. Trøndelága, Nordmøre ja Romsdála mat dasto šadde Ruota válddi vuollái. Sirdin dáhpáhuvai ráfálaččat, muhto okta olmmái biehttalii dohkkeheames ođđa stivrra. Dat lei Troandima bisma, Erik Bredahl. Son fertii báhtarit Troandimis 1658 giđa ja ásaiduvai Trondenesisii. Iežas golmma jagi báhtarusas geavahii bisma áiggi álggahit oahpahusbarggu guovllu sápmelaččaid gaskkas. Bisma galledii ieš mánggii sápmelaččaid ja sáddii maiddái studeantaid ja ohppiid geat ledje čuvvon su Troandimis Sápmái, oahpahit sápmelaččaid. Buot dát studeanttat galge leat duššan, ja várohedje sápmelaččaid goddán sin. Bisma gohčui álbmoga

Girkuid huksen ovdal 1750.

Sámeskuvllat mat huksejuvvojedje
1700-logus.

— Otná riikkarádjji

Thomas von Westen,
"Sámi apostal" (1682-1727).

ráנגgáštít sápmelaččaid jus eai dohkkehan oahpahusa váldit vuostá. Maŋnel válddii bisma sámi mánáid iežas gárdimii gos son lágidii sidjiide oahpahusa. Maŋnel skuvlla sáddejuvvojedje sii ruoktot gos galge bargat oahpaheaddjin iežaset olbmuide. Maŋnel go bisma Bredahl jámii 1672:s, de loahpahuvvui girku bargu sápmelaččaid gaskkas.

Ruoŧa (ja Suoma) bealde lei maid eiseválddiin beroštupmi sámi álbmogii, ja doppe ledje stuorát resurssat doaimmahit barggu. 1632:s ásahuvvui skuvla sápmelaččaide Likšui. Dát skuvla galgai oahpahit sápmelaččaid oahpaheaddjin ja báhppan. Danne gávdnojedje sámi báhppat ruoŧa beale Sámis 1600-logus juo.

Norgga bealde álggahuvvui mišuvdnabargu sápmelaččaid gaskkas duođas 1716:s go dánkalaš gonagas ásahii mišuvdnasearvi ja attii ovddasvástádusa dása muhtun báhppii Romsdálas, *Thomas von Westenii* (1682-1727). 1700-logu vuosttaš bealis doaimmahedje stáhta ja girku aktiivvalaš mišuvnna sápmelaččaid ektui. Dat mieldisbuvttii ahte sápmelaččat oidne girku ođđa čalmmiiguin. Mišuvdnabargu eaktudii ahte sápmelaččat galge oažžut risttalašvuođa iežaset gillii, ja mišunearat galge ieža eallit sápmelaččaid gaskkas sin eavttuid mielde, eai ge ámmátolmmožin guhkin eret sámi eallinvuogis. Seammás lei mišuvdna stuora áittan árbevirolaš sámi oskui. Mišunearat atne dán eahpeoskun ja muhtun mišunearat

geahččaledje buoremus lági mielde bissehit oskku dan bokte ahte boaldit goavdáid/meavrresgáriid ja billstit bálvvossajiid (siiddiid). 1700-logu manit oasis loikkai dattetge girku beroštupmi sáme-mišuvnna ektui. Læstadiusa áigge, dat mearkkaša 1800-logu gaskkamuttos, ledje sihke Norgga ja Ruota eiseválddit eanemus ángirat oččodit sápmelaččaid oassin našunalstáhtii, seamma dássái go riikka eará boargárat.

Ledje našunalstáhta beroštumit mat ledje guovddážiis Sámis, ja dat čuovuhii gávppašeami ja ealáhusdoaimmaid viiddideami. Nuorra báhppan čálii Læstadius unna girjaža das mot son oaivvilda Sáme-guovllu sáhtášii buoremus lági mielde hukset bajás, ja mot stáhta sáhtášii movttiidahttit dákkár doibmii. Sápmelaččat šadde dávjá našuvnnalaš beroštumiid ja sámi sávaldagaid gaskii ahte eallit nu mot ovddit buolvvat leat eallán. Læstadiusa áigge elle danne olu sápmelaččat hui váttis dilis. Oallugat šadde njuolgut gillát stáhta, ealáhusa ja gávpmárkana ovddasteddjiid vuolde, mii dávjá dagahii stuora váttisvuodaid. Boađus lei stuora geafivuohta ja vártnuhisvuoh-ta. Ieš Læstadius váivahuvai erenoamážit olbmuid stuora alkohola-geavaheami dihte. Son moraštii maiddái go girku lei nu passiiva ja berošmeahtun sápmelaččaid eallindili buorideami dáfus. Son guhte lei "sáme-guovvlulaš" čielga sámi duogážiin sihke árbbi ja birra dá-fus, ii sáhtán jaska čohkkát ja dohkkehit dán dili. Danne šattai son okta dain iežas áigásaččain guhte garrasepmosit bealuštišgođii sápmelaččaid beroštumiid sihke vuoiŋŋalaš, sosiálalaš ja kultuvrralaš áššiid dáfus.

Petrus Læstadius, Lars Levi viellja.
J. Cardon litografiija, s. 1840.

Læstadiusa eallin ja doaimma

Geafes ja ovttageardásaš nisu náitalii 40-jahkásažžan muhtun 50-jahkásaš leaskkain geas lei gal veaháš oahppu, muhto go lei nu geafi, de fertii geahččalit háhkat birgejumi muhtun láttegilis áibbas ávdin guovllus gos dušše gumpet, boaimmážat, njoammilat ja rievssahat orro.

Nie álggaha Læstadius mitalusa iežas ja iežas bajásšaddama birra. Son mitala ahte eadni lei jaskes ja gierdevaš nisu. Muhtomin sáhtii leat váivvis ja julmmut. Áhčči gal baicca lei movttegis olmmái, muhto lei maiddá beakkán boarka, erenoamážit go lei juhkan.

Eadni, *Anna Magdalena Johansdotter* gulai sámi sohki ja bođii Gaustráskas, Suorssás (Sorsoles). Áhčči, *Carl Læstadius*, gulai sámi sohki mas golbma buolvva ledje bargan báhppan iešguđetge báikkiin Bihtán-Sámis. Ovdal go náitaleigga, lei son bargan Náššaváris ruvkiin. Go ruvket heaittihuvvojede, geahččalii son ođđaáassin moadde miilla oarjjadavábealde Árjjatluovi. Sii elle bohccočorvviid dapmevuoššamiin, bivdduin ja guolástemiin. Lars Levi riegádii dán ođđaássibáikkis ođđajagemánu 10. beaivvi 1800. Bearrašii lei hirbmat váttis birget ođđaáassin, ja muhtun áiggi maŋjel šadde fárrret. Sii ožžo orrunsaji muhtun eará ođđaássi luhtte lagabus Árjjatluovi girkobáikki. Doppe riegádii Lars Levi viellja, *Petrus Læstadius*, guovvamánu 9. beaivvi 1801. Bearaš lei gili geafimusaid searvvis. Áhčči lei bivdo- ja guolástanmátkkiin eanas áiggi jagis, ja eadni fas doalai dálu nu bures go sáhtii. Lei garra eallin ja 1808:s fárrii bearaš dan bárti lusa maid áhčči lei vuosttaš náittusdilis ožžon. Su namma lei *Carl Læstadius* (1775-1816) ja lei báhppan Huhtánis. Doppe ožžo buori ruovttu. Vielljabealli šattai maiddá buorren oahpaheaddjin mánáide. Lei várra doppe gos Lars Levi beroštišgođii luonddus, danne go Carl lei maiddá ángiris botanihkkaberošteaddji lassin báhppaámmáhii. Lars Levis bisui dát seamma beroštupmi olles eallima.

Carl Erik Læstadius (1775-1816),
báhppa, Lars Levi vielljabealli.

Go viellja Carl jámii 1816:s, de fertiiga vieljaš guovttos Lars Levi ja Petrus vuolgat máilbmái ja birgegoahtit ieža. Soai fárriga Härnösandii gos jotkkiiga skuvlavázzima. Maŋjel eksámena jotkkiiga lohkat Uppsala universitehtas. Botaniikka lei ain Lars Levi stuorámus beroštupmi, muhto earát movttiidahte garrasit vieljažagaid lohkahtit báhppan. Dán neavvaga čuoivuiga ja álggiiga teologiiija lohkat. Soittii leat soga árbevierru mii mearridii sudno ámmáha. Sihke sudno áddjá, máttaráddjá ja máttarmáttaráddjá ledje leamaš báhpat. Vieljaš guoktás lei hui lagas oktavuoha. Soai logaiga ovttas, válddiiga eksámeniid ovttas ja vihahuvvuiga báhppan seamma beaivvi, guovvamánu 20. beaivvi 1825.

Læstadiusa vuosttaš virgi lei veahkkebáhppan ja sámemišunearan Árjjatluovis. Almmá Læstadiusa dieđu haga, lei muhtun su fá-molaš ustibiin Uppsalas váimmolaččat bealuštan su Härnösand bismii. Bismmas lei ovddasvástádus olles Davvi-Ruttii, ja buot davimus báhppasuohkanis, Gárasavvonis, váillui báhppa dan áigge. Bisma lei ieš sádden ohcama dán virgái Læstadiusa bealis – almmá su dieđu haga. Go ohcan dohkkehuvvui, de sáddii bisma reivve Læstadiusii mas bivddii su váldit vuostá virggi vai ii dagat bismma gielisin! Læstadius dohkkehii nammadeami ja šattai dan bokte Ruoŧa "bajimusbáhppan" – mii lei Gárasavvon searvegotti buddestatnamma danne go lei buot bajimusas Ruoŧa-kárttas. Ovdal go vulggii davás, de son náitalii iežas mánnávuodastibiin Huhttánis, *Brita Katarina Alstadius*. Soai oaččuiga 15 máná. 11 ledje eallime go Læstadius jámii 1861:s. Læstadius muitala muđui ahte ovdal go náitalii, de lei sus čielga jurdda makkár su boahttevaš eamit galggašii leat. Son galggašii leat arvva-his ja vuollegis olmmoš gean beasašii hábmet juste nu mot ieš háliida. Brita gal ii dáidán leat dákkár nissonolmmoš. Son lei baicca iešbirgejeaddji ja nanu nissonolmmoš gii jierbmáivuodainis šattai hui stuora veahkin isida barggus.

Lars Levi Læstadius (1800-1801). Rattis oaidnit fránskalaš dieđalaš-akademiija gudnimedálja maid son oačču dan ovddas go lei ofelastán fránskalaš Recherche ekspedišuvnna 1839.

Brita Katarina Læstadius, r. Alstadius (1805-1888), Lars Levi eamit.

Gárasavvona girku, govvejuvvon
1880-logu álggus.

Báhppa

Gárasavvon lei Sámi guovddážiis. Doppe lei 400 km lagamus gávpo-
gii, Haparandai, ja Gárasavvonii ii lean vuos huksejuvvon geaidnu.
Lei 200 km lagamus geidnui.

Báhppabarggustis lei Læstadius oalle vánddardeaddji/vádjo-
leaddji. Go sápmelaččat miessemánus skábmamánu loahpageahčái
eai sáhtán boahit Gárasavvona girkui boazobargguid geažil, de
mátkkoštii son baicca daidda báikkiide gos sii orro. Juohke jagi lei
son 5-6 vahku váris ja galledii buot bearrašiid oahpahit sidjiide ristta-
laš oskku birra. Son logai ieš ahte dát lei lossa bargu maid ii oktage
báhppa Sámis su maŋŋel livčče váldán badjelasas. Galledeamit doib-
me dávjá nu ahte maŋŋel go ledje boradan, de rohkadalle ja lávlo
sálmmaid. Dasto oahpahii Læstadius rávisolbmuide risttalašvuoda
vuodđoáššiid birra, ja jatkii dasto Biibbalhistorjjá muitalusaiguin

Gárasavvon, govvejuvvon 1880-logu
álggus.

maid čanai olbmuid beaivválaš eallimii. Dát sáhtii bistit maŋŋit eahkedii. Nuppi idida jotkkii son oahpahit mánáid ja nuoraid. Dát áŋgiris bargu dagahii ahte girku nammadii Læstadiusa Čohkkirasa, Jiellevári ja Johkamohki searvegottiid bearráigeahččin (visitorin).

Ieš Læstadius gal ii oaidnán nu stuora bohtosiid iežas barggus, ja dat váivvidii su. Lohkamiin gal oaččui olbmuid čájehit dovduid, muhto dakkaviđe go ipmilbálvalus nogai, de orro sii vajálduhtán eatnasa. Olbmuiin ii váilon máhttu risttalaš oskkus, muhto máhttu ii orron vuhttome eallingearddi rievdamiid bokte. Læstadius dajai ahte olbmuiin lei risttalašvuolta oaivvis. Muhto son váillahii "váimmu risttalašvuoda" – ealli oskku.

Lars Levi Læstadiusa dállu
Gárasavvonis.

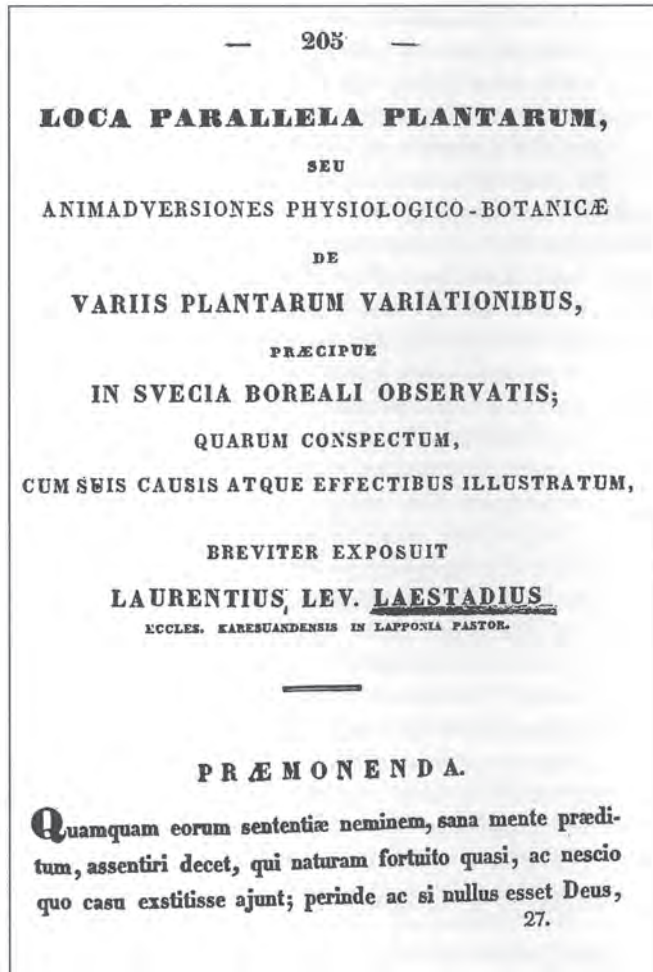
Botaniikkár

Lei dábálaš ahte 1800-logu báhpát beroštedje maiddá eará áššiin go girkus ja teologiijas. Olu báhpain lei buorre máhttu luondduehtagis ja ledje ángirat ovddidit olbmuid dieđalaš máhtu. Læstadiusa stuora beroštupmi lei botaniikka. 19-jahkásažžan juo lei son vácci mátkkoštan stuora guovlluid čađa gaska-Ruožas. Son lei maiddá finadan Helgelándaš Norgga bealde guorahallat šattuid doppe. Go lei 21 jagi boaris ja studeantan, de oaččui son ekonomalaš doarjaga Gonagaslaš Dieđalašservodagas vuolgit dutkanmátkái Norrbottenii ja Julev-Sápmái. Nuppi jagi mátkkoštii son Ruota lulimus guvlui riikka čeahpimus botaniikkárii, professor Wahlenbergii, veahkkin. Læstadiusa bargu lei ee. sárgut liđiid ja urtasiid. Son bekkii fargga čeahpes sárgun. Olu su govain deaddiluvvojedje stuora girjies *Svensk Botanik* mii ilmmai 1830-logus. Læstadius finai mángii Norggas go lei mátkkošteame. 1829:s galledii son Ivgu gos ee. gávnnai duottaršattu maid eai lean earát ovdal čilgen. Dat gohčoduvvo "Læstadius-valmuen" dahje latiinnagillii: *papaver laestadianum*.

Miektanárti (*Saxifraga cespitosa*) man Lars Levi Læstadius lea sárgon (gurut).

Papaver laestadianum Nordh, man Lars Levi gávnnai Ivgu-guovllus ja mii lea ožžon su nama.

Loca parallela plantarum - Læstadius de deatleamos botanihkalaš/šaddodieđalaš bargu.

1824:s almmuhii Læstadius populáradieđalaš čállosa: *Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar i Lappmarken*. Vaikko lei nuorra, de čájehii dáinna girjjiin ahte sus lei buorre máhttu Sámi birra. Son almmuhii maddái dieđalaš artihkkaliid Sámi šattuid ja elliid birra, ja šattai njunuš ekspeartan árttalaš šaddoeallimis iežas áiggis. Dutkanmátkkiinis čökkii son šattuid seammás go dárkilit guorahalai guovvluid gos dat šadde. Dát bargovuohki earuha Læstadiusa dieđalaš barggu eanas dalá botanihkkáriin. Oallugat sis ledje measta "viessoakademihkkárat" geat ožžo gárvves goikaduvvon šattuid maid iske ja guorahalle go čohkkájedje beavdeguoras. Læstadius lei earálágán dutki. Son lei *giedde bargi* gii beroštii šattuin mat šadde lunddolaš birrasis, ja son čuočuhii álo ahte biras lei mávssolaš oassi go galgai mearridit šattu šlájá. Su bargu lea gohčoduvvon ođđamállet ekologalaš botanikka álgun, ja su leat maddái buohtastahtán Ruota stuora botanihkkadutkiin, Carl von Linnèin. Læstadiusa stuorámus ja

Deq. Amidis eug
no flou jag ate
thare visja affe
de jadant kekag
w fred for demy
mythologie, fo
kwa opuy, hvilke
lan 400 a 900 f.
p materials

Læstadiusa giehtačála.

deatalaččamus botanikhkalaš bargu lei čállojuvvon latiinnagillii ja dan namma lei *Loca Parallela Plantarum* (Šattuid buohtalas šaddobáikkit). Girji ilmmai 1839:s.

Lei vuosttažettiin dát dieđalaš doaibma mii dagahii ahte Læstadius ávžžuhuvvui searvat dan stuora dieđalaš *Recherche*-ekspedišuvdnii maid fránskalaš dutkit čadáhedje 1838-1839:s. Son galggai ofelastit joavkku Sámi čađa, ja maiddái leat árktalaš guovllu šaddoekspeartan. Læstadius deaivvai ekspedišuvnna oasseváldiid Finnmárkkus ja čuovui sin Finnmárkkoduoddara badjel ja Duortnosleagi vulos. Ekspedišuvdna ii lean nu bures organiserejuvvon go jurddaša boadusáigumušaid birra. Læstadius šállošii ee. go sii jurddašedje eambo viinni birra go bivuid birra! Dasa lassin lei sis unnán áigi dieđalaš áicamiidda go johte Sámi čađa. Danne šattai Læstadiusa oassi ekspedišuvnnas vuosttažettiin 6400 goikaduvvon šattu maid son vuvddii ekspedišuvnna jodiheaddjái. Giitun barggu ovddas oaččui Læstadius 1841:s fránskalaš dieđalašakademiija gudnimedálja. Lea dát medállja mii lea Læstadiusa almmolaš portreahtas. Muđui son lei maid Botanical Society gudnimiellahttu Edinburghas, ja Gonagaslaš Dieđalašservodaga miellahttu Uppsalas.

L.L. Læstadius, karikatyr-sárggus man G.A. Hüttling lea dahkan. Rattis rukses rieggá siste fránskalaš dieđalašakademiija gudnimedállja.

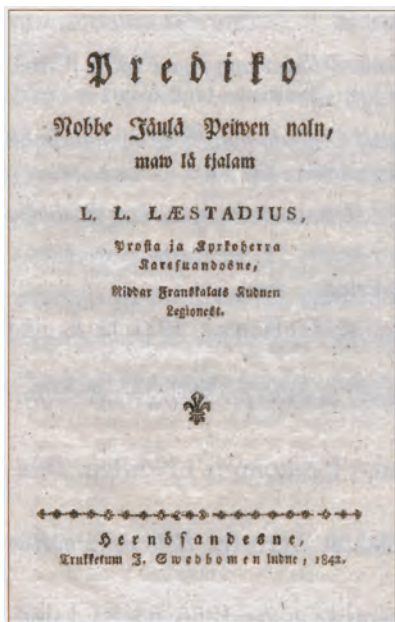
Myhtadutki

Muhtun eahkeda Recherche-ekspedišuvnna mátkkis Sámi čađa čohkkái Læstadius dollagáttis ja muitalii sámi Stálu muitalusaid birra. Lei hui erenoamáš dilálašvuhta. Biegga šuvadii ja dolla ruškii go muitaleaddji máinnastii ilgadis stálu birra. Dáiddii leat dát dáhpáhus mii dagahii ahte ekspedišuvdna bivddii Læstadiusa čállit oanehaččat sámi mytologiija birra. Læstadius dohkkehii bargofálaldaga ja čohkkedii čállit. Muhto lei váttis háhkat čállojuvvon gáluid, nu ahte šattai áddjás bargu. Son jugii áššiid iešguđetge fáttáide ja dađi mielde go oasit barggus gárvánedje, de sáddii daid Parisii gos galge jorgaluvvot fránskkagillii. Dat go bargu lei nu áddjái – maŋemus oassi gárvánii easka skábmamánus 1844 – ja dat go čállošiid ii lean nu álki jorgalit, dagahii ahte su barggut eai boahtán mielde Recherche-ekspedišuvnna almmolaš čállošiid mat ilbme 16 girjin. Čálus baicca láhpui ii ge gávdnon fas ovdal 1946:s. Easka 1997:s deaddiluvvui *Fragmenter i lappska mytologien* – earret maŋemus oassi "ipmiloahpas" mii gávdnui lulli-Fránkariikkas nu maŋjit go 2002:s. Easka 2003:s lei Læstadiusa čálus fidnemis olles girjin.

Sániin "mytologiijain" oaivvilda Læstadius almmolaš álbmotosku eahpelunddolaš sivdnádusaid ja daid doaimmaid. Son jugii iežas čilgehusa sámi mytologiija birra njealji oassái: ipmilosku, oaffarosku, noaidástallan (noaidi goavdá/meavrreregári geavaheami birra) ja máinnasosku (álbmotmuitalusaid ja myhtaid birra). Čilgehusastis ii duđa Læstadius dasa ahte dušše muitalit maid earát su ovdal leat čállán. Dat mii lea erenoamáš Læstadiusa dieđalaš barggus sámi mytologiija birra, lea su dárkilis kritihkka mytologiija-muitalusaid gáluid dáfus. Su oaivilat leat huksejuvvon nanu máhttui sámegielas ja suomagielas, ja son ipmirda ahte sámi vuoinjalaš árbevierru ii leat leamaš ovttagardán, muhto sáhtta rievddadit guovllus guvlui. Son lei maddái hui kritihkalaš akademalaš máilmmi "mohtai" mii dan áigge ii atnán olu árvvu almmolaš muitalanárbevieruin. Oallugat oaivvildedje ahte sámi muitalanárbevierru lei dušše juogalágán "luonddupoesiija" mas ii lean olu dieđalaš árvu. Læstadius vuostálasttii garrasit dán oainnu ja čuoččuhii ahte sámi muitalanárbevierru sisttisoalai olu eambo go dušše olbmuid miellagovvádusa. Su čállošis lea nappo sámi árbevierru oktiibuot árvvoštallojuvvon hui mávssolažžan. Son oaivvildii ahte sámi mytologiija ii lean veahášge heajut go greikkalaččaid dahje romalaččaid mytologiija!

Læstadius, karikatyr-sárggus man G.A. Hüttling lea dahkan.

Prediko Nobbe Jáulå Peiwen nain - rohkogirji julevsámegillii, man Læstadius almmustattii 1842.

Giellaolmmái

Go Læstadius bodii Gárasavvonii báhppan, de fertii son oahppat sihke davvisámegiela ja suomagiela. Dat ii lean nu váttis. Son han lei "sámeguovlulaš" – ná láviiga Lars Levi ja Petrus gohčodit iežaska. Bajásšattadettiin Huhtánis leigga vieljažagat hupman ruotagiela ruovttus, muhto goappašagat dáiddiiga oahppan julevsámegiela stoagadettiin eará mánáiguin. Viellja Petrus čálii beavegirjásis ahte son "giela dáfus lea albma duottarsápmelaš Duorpun ja Sirkása čearuin Julev-Sámis eret", ja Lars Levi livččii sihkarit sáhttán dadjat seammaládje iežas birra. Sámegielmáhttu šattai hui ávkkálažžan Læstadiusii su doaimmastis. Go Gárasavvonis šattai oahppat duortnossámi suopmana, de ii lean dát nu váttis, ja oahpai maid suomagiela oalle geahppasit. Dán giela lei dárbbalaš máhttit danne go lei dábálaččamus ipmilbálvalusgiella Gárasavvonis ja Duortnosleagis. Muhtomin doalai Læstadius ipmilbálvalusaid gos sárdnidi sámegillii.

Lei dattetge *julevsámegiella* mii lei Læstadiusa "váimmugiella". 1835:s almmuhii son gihppagačča man namma lei *Hålaittem ristagasa ja satte almatja kaskan* (Ságastallan risttahas ja dábalaš olbmo gaskka). Dát lei vuosttaš čálus mii almmuhuvvui julevsámegillii. Dát lea earálágán go eará sámegiel čállosat dán áiggis, danne go Læstadius geavaha dievašlaš sámegiel sátnesajádaga ii ge báljo luoikkat sániid ruotagielas. Son čálii nu go iežas mielas lei riekta, ja geavahii čállinvuogi mii lei hui lahka dan hupmanmálla maid Árjjatluovi, Johkamohki ja Jiellevári sápmelaččat hupme. Su giellahápmi gohčoduvvui "goahtesámegiellan" danne go čuovvui beaivválašgiela nu bures. 1840-logus almmuhii Læstadius vel golbma čállosa, visot ledje julevsámegillii. Dát čállosat eai lean dušše Biibbaljorgaleamit dahje eará jorgaleamit girkolaš ruota čállošiiin maid eará čállit ledje almmuhan, muhto ledje originálateavsttat maid Læstadius lei ieš čálán sámegillii. Læstadius rehkenastojuvvo nappo leat pionèran julevsámegiel čállingiela ovdánahttimis.

Moriidusa sárdneolmmái

Deaivvadeapmi "sámenieiddain Márjjáin" ođđajagemánus 1844 mielddisbuvttii ođđa eallingeainnu Læstadiusii. Go son fas joavddai iežas searvegoddái Gárasavvonis, de muitala ieš ahte su sárdnidanvuohki rievddai ja oaččui "čielgaset ivnni". Su sánit deive guldaleddjiid váimmu guovdu. Álggos eai olbmot ipmirdan nu olu maid son hupmai, muhto dađistaga ipmirdišgohte eambbo. Son geavahii dávjá veardádusaid – govvgiela – maid olbmuide ii lean nu álki vajálduhttit. Go bohte ruoktot girkus, de muitaledje veardádusaid guhtet guoi-

bmáseaset ja ságastalle daid mearkkašumi. Muhtumat boagustedje ja bilkidedje su ja su sártniid. Earát fas stađuhuddagohte, muhto eai ipmirdan manne. Muhtumat bohte báhpagárdimii ja bivde beassat humadit báhpain. Sii háliidedje diehtit eambbo maid dát ođđa sárdnideapmi sisttisdoalai.

Mii lei maid olbmot gulle sárdnestuolus? Sii sáhtte omd. gullat muiltalusa bohcco ja gumppe birra, mot gumppe speadjá miesi mii ruohtada vuovddis, muhto ii duostta duohtadit dan mii lea čadnojuvon gitta. Olbmot fuomášedje fargga ahte ii lean dušše bohcco ja gumppe birra dát muiltalus. Son han muiltalii sin birra: sii ledje dego dát miessi mii háliidii ruohtadit luovus ii ge beroštit makkárga váralašvuođain. Dan sadjái go bissut guođoheaddji lahka mii suodjala čorraga, de dávjá ruhtte njuolga gumppe njeaiga almmá iežaset dieđu haga. Olbmot gulle iežaset eallima dákkár veardádusaid oktavuodas, govaiguin árgabeaivvis maid dovde bures. Sii gulle Ipmila birra mii gohčoduvvui Almmálaš váhnemin guhte ráhkista mánáid, muhto gean váibmu bávdčaga go mánát eai beroš iežaset váhnemis. Ipmila váibmu lei dego álddu ráhkisvuohta miessái go njoallu easkašaddan ruksesmiesáža. Sii gulle cizážiid birra maid fálli oaguha – ja ipmirdedje ahte muiltalus lei eará go dušše dábálaš cizážiid birra. Ledje sii ieža guđet ledje gaccebat ja beštorat, ii ge lean váttis dan ge fuomášit gean Læstadius gohčodii "fállin". Muhtomin sárdnidii Læstadius lottážiid birra mat ráhkistit čuovgga ja go morihit nahkáriin, de huksejit beasi danne go dihtet ahte geassi fargga boahtá. Ja Læstadius lasihii sártnistis:

Danne lávlot sii ja giitet iežaset sivdnideaddji dan vuosttaš beaive-suotnjara ovddas mii bovtii sin iežaset beasis. Dakkaviđe go beaivváš badjána ja beaivi čuvvgoda, de lávlugohtet, ja dalle lihkket ja bargagohitet. Dát lottážat eai vašut čuovgga, muhto vurdet álo ahte beaivváš galgá badjánit. Liikká leat olu raššivuođat ja olu vašálaččat mat oaguhit daid, olu galbma ja garra beaivvit go beaivváš ii báitte, muhto go baicca čuorpmasta ja dálká Sinai váris. Dalle fertejit girdit ealli fikonmuora ráiggážiidda gosa leat besiideaset dahkan. Go leat olu beaivvit maŋŋálaga heajos dálkkuiguin ja galbma, garra biekkaguin, de fertejit náđđahit besiineaset ja nealgut. Liikká diktá Ipmil iežas árpmolaš beaivváža fas báitit ja nannet daid. Dalle besset oaidnit ahte Ipmil ii dušše gallet gappebiid ja spálfočivggaid, muhto go Su mielas lea heivvolaš, de addá Son maiddá biepmu garjjáčivggaide mat čurvot biepmu. Leat go garjjáčivgga ánsšášan biepmu? Na eai headisge, muhto go čurvot Ipmila, de addá Son sidjiide biepmu. Čurvot dál, dii garjjáčivgga, de addá Son didjiide biepmu go Su mielas lea heivvolaš.

(Sárdni 2. hellodatbeaivvi 1850).

Petrus Læstadius, Lars Levi viellja, sárdnideame sápmelaččaide ja golmma fránskalaš turistii Davvi-Ruoŧa duoddaris. Sárggus: Hogguer, 1841.

Læstadiusa sárdnidanvuohki bohciidahtii fargga bohtosiid, muhto stuora jorgalus bođii easka loahpageahčen 1845 go muhtun sámii nisu gii guhká lei váivahuvvan iežas sielu bestojumiin, dáikkihii eahpádusas ja ipmirdii evangelia sága. Seammás go dát dáhpáhuvai, de bođii eanandoarggástus mii bisttii moadde sekundda. Maŋjel go Læstadius lei gullan nissona moriideami birra mii dáhpáhuvai seammás go eanandoarggástus bođii, de dulkui Læstadius eanandoarggástusa mearkan dasa ahte juoga hui deatalaš lei dáhpáhuvva-me. Son muitái mot Biibbal čilgii ahte lei eanandoarggástus dalle go Jesus jámii, ja ahte nubbi eanandoarggástus bođii seammás go apostalat dolle rohkosa Jesusa bajásčuožžileami maŋjel (Ap. dg. 4:31). Eanandoarggástus Sámis lei dego luonddu iežas vástádus sárdnideami mearkkášupmái. Lei *árbmumearka* ja govva das ahte váralaš eatnanvuoláš fámut doarggistedje baluin ahte galggai dáhpáhuvat seammaládje go Jesusa áigge. Buohkat geat ledje šaddan mielde álgomorráneapmái, ožžo dáinna ođđa movtta ja ođđa duostilvuoda bealuštit dan maid atne riektan. Easkamoriidan nisu njuikkodii iluin, muitala Læstadius. Dát fáhkka illu – "lihkahus" – šattai moriidusa dovdomearkan. *Liikutukset* gohčoduvvui suomagillii. Dán áigodaga maŋjel go lei garra eahpádus sielu bistevaš vuorbii dáfus, bođii dat áigodat mii lei moriidan vuoiŋnalaš luovvaneapmái, mii mielddisbuvttii garra dovdduid oktan njuikumii, dánsumiin, sallumiin, čierumiin, boagustemiin ja alla čuorvasiin.

1846 giđđadálvvi mielde bohte eambo olbmot go goassege ovdal Gárasavvona girkui. Manai sáhka ahte báhppa lei dájaskan ja ahte muhtumat searvegottis fargga šadde liikka jallan go báhppa. Muhto lei moriidus mii lei álgán ja "jallodat" bođii maiddái earáládje

oidnosii: suollagat heite suoládeames, alkoholageavaheapmi njiejai dovdomassii ja olbmot ealligohte govttolaččabut ja jierpmálaččabut.

Juguhisvuodasárdnideaddji

Badjelmearálaš alkoholageavaheapmi lei sosiálalaš váttisvuolta Læstadiusa áigge, ja son oinnii ieš makkár vártnuhisvuoda jugeš-vuolta čuovuhii: bearrašat gillájedje fuollameahttunvuodas, ealut báhce guođoheddjiid haga ja buorit hearggit vuvdojuvvojedje olgo-báikki eaiggádii moatti drámma ovddas. Læstadius gieđahalai dávjá dákkár váttisvuodaid iežas sártniin ja sárdnidii sihke suhtuin ja ironiijain dan birra mot viidnegávppašeaddjit geavahedje heajuid – ja dan birra mot guhtege juhkki bealuštii daguidis:

Ja go juhkki Jesusa nammii buressivdnida viinni mii lea su bidjan garrudit ja doarrut, ja giitá Ipmila dan buollimirkko ovddas mii billista su dearvvašvuoda, opmodaga ja náittosdili ja doalvvuha su mánáid geafivuhtii, de lea son mielastis giitán čábbát ja váimmustis rohkadallan Ipmilii. Muhto dát čalmmehis rávkket eai dieđe gean sii giitet ja geasa rohkadallet. Ja go viidnegávppašeaddji giitá Ipmila dan ovddas maid lea gávppašeami bokte dinen, ja rohkadallá Ipmila álo buressivdnidit su doaimma, de lea maiddá son lohkan čáppa ja sielu nannejeaddji rohko-sa dainna doaivagiin ahte Ipmil gullá buot juhkkiid ja viidnegávppašeddjiid buressivdnádusa go sii rohkadallet Ipmilis veahki beahttit eará olbmuid ja billistit iežasiet sielu.

(Sárdni 5. sotnabeaivvi maŋŋel beassážiid 1848).

Li lean álki dušše ovttá sárdneolbmái doarrut alkoholageavaheami vuostá. Læstadius dárbbasii veahki – ja dasa gávnnaš čovdosa: son sáddii eaktodáhtolaš bargiid geat galge movttiidahttit olbmuid gáidat alkoholageavaheamis. Dát "juguhisvuodasárdnideaddjit" eai sárdnidan dušše alkoholageavaheami birra, muhto maiddá risttalašvuoda birra, das go Læstadius lei vissis das ahte doarrun geafivuoda ja vártnuhisvuoda vuostá, ja maiddá gárrenmirkogeavaheami vuostá, vuosttažettiin vulggii guđege risttalaš oskkus. Mánngas dain juguhisvuodasárdnideddjiin šadde ge nappo maiddá moriidusa vuosttaš jodiheaddjit. Okta dain lei *Pekka Raattamaa* (1803-1888) guhte olu jagiid lei leamaš beakkán juhkki. Maŋŋel go son lei moriidan Læstadiusa sárdnideami geažil, sáddejuvvui son Čohkkirassii 1847 juovlaid. Sus ledje mielde sártnit maid Læstadius lei čállán, mat ávžžuhedje oskut ja gáidat alkoholas. Dáid sártniid logai son jitnosit ja das-to ságastalai son olmuiguin man deatalaš lea eallit risttalaš eallima.

Pekka šattai áiggi mielde okta Læstadiusa oskkáldaččamus sárdnideddjiin, muhto son lei guhkkín eret áidna gii sáddejuvvui sárdnidit dáinnaláigiin. Čuovvovaš jagiid sáddejuvvojedje olu juguhisvuodasárdnideaddjit olbmuid lusa. Muhtumat bohte maiddái Norgii, omd. *Antin-Pieti* (Ántte-Biette, Per Anders Nutti), *Juho Matthis Siikavuopio*, *Pekka Piltto*, *Heikki Parkajoki* ja *Erkki Raattamaa* – namuhan dihte muhtumiid.

Skuvlaolmmái

Pekka nuorat vieljas, *Juhani Raattamaas* (1811-1899), ledje maiddái stuora alkoholaváttisvuodát. Maŋŋel go son šattai oskkolažžan, de oaččui son barggu Læstadiusas mii hoigadii su eallima ođđa guvlui. Álggos oaččui ieš vuodđooahpahusa risttalašvuoda birra Læstadiusas, ja dasto nammaduvvui son katekehtan ja sámi mánáid oahpaheaddjin Gárasavvonis. Go lei muhtun jagiid bargan, de nammadii Læstadius su 1848:s oahpaheaddjin Sámi vuosttaš mišuvdnaskuvlii. Skuvla lei vuosttažettiin sámi mánáid ja nuoraid váste ja dollojuvvui Lainio-gilis Čohkkirasa suohkanis. Ovdal lei guovllu skuvlaortnet leamaš nu ahte 18 sámi máná galge čohkkejuvvot ođđaássiid lusa gos galge oažžut biepmu ja oahpahusa. Ođđa ortnegis válde vuostá 50 máná Lainio skuvlii dainna ulbmiliin ahte galge doppe oahppat eambo njealji mánus go ovdal ledje olles jagis oahppan ođđaássiid luhte.

Læstadiusas lei váldi čađahit dán ođđa ortnega danne go son lei nammaduvvon davimus Sámi skuvlabearráigeahččin. Danne sáhtii son ásahtit dákkár skuvllaid juste dohko gosa su mielas orui heivvolaš. Mišuvdnaskuvla Lainios ii lean áidna skuvla maid Læstadius ásahtii. Bohte dađistaga eambo ja oktiibuot álggahuvvojedje 53 dákkár skuvlla jagiin 1848-61. Dát ruhtaduvvojedje eanas oaffariid bokte maid sii geat orro guovllus, adde. Dáid skuvllaid oahpaheaddjit šadde "sárdnideaddji olmmájin", dat mearkkaša olbmát geat doibme sihke oahpaheaddjin ja sárdnideaddjin. Oallugat johte viidát go skuvladoaimmas lei boddu. Oallugat bohte maiddái Norgii. Mišuvdnaskuvllat šadde deatalaš reaiddut moriidusa barggus, ja daid bokte sáhtii Læstadius garvit dalá gildosa doallat vuoinjalaš lohkamiid almá báhpa haga. Oahpahusa váldosisdoallu lei lohkanhárehallan ja risttalašvuodamáhttu. Eahkedis, maŋŋel go skuvla lei nohkan, čoahkkanedje dávjá rávisolbmot skuvlalanjaide eahkesrohkosii gos lávlo sálmmaid, rohkadalle ja lohke jitnosit Læstadiusa sártniid ja eará sámegiell ja suomagiell čállaggiid. Maŋŋel ságastalle risttalašvuoda birra, dávjá gitta idjii.

Juhani Raattamaa (1811-1899).

Dáid skuvlarohkosiid vuohki šattai leastadialaš lohkamiid vuodđun. Oahpaheaddji/sárdnideaddji báiki lei skuvlalatnja, ii ge girku. Danne son ii geavahan sárdnestuolu ii ge áltára. Son čohkkedii dušše katehtara duohkáii nu go dagai go oahpahii mánáid skuvlaáiggis. Danne sárdnidit dálá sárdnideaddjit dávjá muhtun beavddi duohen lohkanlanjas, ja guldaleaddjit fas čohkkájit su ovddabealde. Ja seammaládje go Sámi skuvlalanjat ledje ovttagardánat ja unnán hervejuvvon, de huksejuvvojedje maiddáii maŋit áiggi lohkanlanjat nu eaŋkilít go lei vejolaš. Vel dálá sárdnidanvuohki nai čuovvu dalá vuogi: sárdnideaddji lohká kapihttala Biibbalis ja čilge vearssas versii lohkojuvvon teavstta sisdoalu ja buohtastahtá eallingerddiin maid guldaleaddjit dovdet.

Báhpa maŋemus jahki

1849:s nammaduvvui Læstadius Pajala suohkanbáhppan ja proavásin. Moriidus lei juo ollen dohko eará sárdnideddjiid barggu bokte, ja fargga bohte olbmot čoran girkuai sihke ruota ja suoma bealde ráji. Læstadius vásihii maiddáii olu vuostebiekka. Pajalas vuostálaste fá-molaš olbmot geat eai liikon su báhppavuohkáii. Son ii ballan hárdimis riggáid ja fá-molaš olbmuid. Læstadius lei nággáris olmmái, ja son geavahii dávjá garra ironiija sihke sártniin ja čálalaš reivviin maid sáddii aviissaide. Su garraseamos vuostálastit ledje olgobáikki eaiggádat geat vuvde buolliviinni olbmuide. Sii masse olu iežaset ealáhusvuodus go oskolaččat eai šat oastán sin gálvvu. Maiddáii "hearrát", dat mearkkaša rikkis olbmot Pajalas ja Kengisa ruovde-

Pajala girku 1850-logus.

Dálvemárkan Pajalas. Sárggus: W. Wallander, Svea 1863.

doaimmahagas, suhtte garrasit Læstadiusa sárndideami geažil. Sii sivahalle su daid "garra ja badjelgeahččalas mirkosártniid" dihte, ja son fertii dávjá bealuštii iežas sihke suruhis ja girkolaš eiseválddiide.

Surgadis dáhpáhusat Guovdageainnus 1852:s go leansmánni ja giehmánni gottahalaiga, dagahedje ahte almmolašvuohta dutkagođii Læstadiusa doaimma. Son bealuštii iežas dainna ahte son ieš ii sáht-tán guoddit siva das go umáhtut ja ovttageardánis olbmot ledje boas-tut dulkon su sániid ja badjelmearálašvuođain láhtten. Ruoŧa eise-válddit dohkkehedje su čilgehusa, muhto sihke sivahallamat ja dáhpáhus čuhce sutnje garrasit. Son jotkkii almmatge iežas bisset-meahttun bargguin. Bearrašis ledje olu mánát ja sii orro gáržát. Dávjá fertii son mannat ránnjá lusa geas lei buoret sadi vai oažžu bargoráfi. Juohke sotnabeaivvi doalai son guokte ipmilbálvalusa, ovtta moriidan ja oskkolaš olbmuid, ja ovtta buohkaide earáide. Ságastallamat osk-kolaš olbmuiquin válde dasa lassin olu áiggi. Dákkár ságastallamat sáhtte bistit gitta idjii. Dasa lassin galledii son buhcciid ja akto-olbmuid. Dávjá finai maiddá meahccegiliin doallat lohkamiid. Bargu lei garas ja dáiddii leat okta sivva dasa go son jámii dušše 61 jagi boarisin, várra čovjeborasdávdda geažil.

Hávdádeamis gohčodedje su "Davviriikkaid šearradeamos nás-tin" – ofelažžan. Ledje olu olbmot mieđušteame su hávdái. Hávdá-deami oktavuodas ráhkaduvvui maiddá muiŧolávlla Læstadiusii (Ån-delig Sangbok nr. 170).

Leastadianismma leavvan

Ruotta ja Suopma

Leastadialaš moriidus álggii Ruotas, muhto leavai johtilit maiddá Supmii. 1809:s lei Suopma earránan sierra stuorafyrsteváldin, muhto lei Ruošša mii stivríi riikka. Duortnosjohka lei dán guovtti riikka rádjji, muhto rádjji lei nu rabas ahte ii lean váttis vánddardit/vádjolit dan badjel – ja dan gal olbmot dahke dávjá. Go leastadialaš moriidus álggii duođas Ruota bealde 1845:s, de ii mannan guhkes áigi ovdal go dat joavddai maiddá Suoma beallái. 1846 geasi mátkkoštedje vuosttaš leastadialaš sárdnideaddjit Muonái, ja čuoovvoaš dálvvi sajáiduvai moriidus dohko. Njealji jagis ledje leastadialaš oskusearvegottit leavvan Enodahkii, Kolarii, Turtolai, Badjedurdnosii ja Gihttelii, ja čuoovvoaš jagiid áсахuvvojedje searvegottit maiddá lullelis Suomas. Vel oaivegávpogis Helssegis nai šattai fargga stuora leastadialaš searvegoddii.

Máŋgga guovllus davimus Suomas šattai leastadianisma dego álbmotgirkun gos unnimusat bealli girkosuohkana álbmogis gulai dán searvegoddái. Máŋga suopmelaš báhpa serve maiddá morráneapmái, earret eará *Aatu Laitinen* Enodagas. Son almmuhii girjji moriidusa vuosttaš jođiheddjiid birra, *Minnen från Lappmarkens kristendom*, ja vel sárdnečoakkáldaga, *Evangeliepredikningar*, maid suomagielat searvegottit leat viššalit geavahan. Norgga bealde geavahit dán girjji Áltá-suorggis, mas lea nanu oktavuoha suoma searvegottiiguin Duortnosleagis. Nubbi dovddus leastadialaš báhppa lei *Oskari Jussila* guhte čálii olu sálmmaid. Son almmuhii sálbmagirjji 1916:s, *Sionin laulut ja virret* (Siona lávlagat ja sálmmat), mas ledje sihke su iežas ja eará suoma leastadialaš vuoiŋŋalaš lávlagat. Olu dán lávlagirjji sálmmat jorgaluvvojedje dárogillii ja lea olu geavahuvvon Davvi-Romssas ja Finnmárkkus.

Ruota bealde lei leastadianisma leavvan guovtti váldoguvlui: Duortnosleahkái nuortan ja Ruota sámeguovllu golmma davimus báhpasuohkanii, Enodahkii, Čohkkirassii ja Jiellevárrái. Duortnosleahkái ledje olu suopmelaš ođđaássit ásaiduvvan soađi, nealggi ja eará váttis diliid geažil iežaset ruovtturiikkas. Suopmelaš ođđaássit válde bures vuostá leastadialaš moriidusa. *Erkki-Anti* (Erik Anterus, 1814-1900) Juhonpietis Pajala lahka lei okta dain beakkáneamos sárdnideddjiin. Erkki-Anti ii lean makkárga "mirkosárdnideddjiid", muhto lei baicca dovddus iežas liekkus ja njuorrasis sártniid dihte. Son čohkkii olu olbmuid lohkamiidda, ja gohčoduvvui "láđis sárdnideaddjin". Son finadii maiddá Norggas. Go badjánaedje riiddut Čáhce-

Aatu Laitinen, suopmelaš báhppa gii searvvai leastadialaš moriiduslihka-dussii.

Juhani Raattamaa (1811-1899).

sullo leastadialaččaid gaskkas 1860- ja 70-loguin, de vulggii son dohko veahkehit čoavdit riidduid, ja son reivvestalai mánga jagi moriidusa jođiheddjiiguin Čáhcesullos ja Deanus.

Guovllus Gárasavvona rájes Jiellevári rádjái oaččui leastadialaš osku olu doarjaga sámi álbmogis, ja oallugat moriidusa vuosttamuš sárdnideddjiin ledje boazosápmelaččat. Oallugat sis johte Norgga rid-doguvlui geasset ealuideasetguin. Doppe čohkkejedje sii ustibiid ja fulkkiid ja dolle rohkosiid ja ságastalle risttalašvuođa ja risttalaš-eallima birra. Maiddá sápmelaččat geat orro dain guovlluin gosa boazosápmelaččat johte, serve dáidda lohkamiidda, ja danne lea šaddan dábálaš eanas leastadialaš birrasiin dadjat ahte "ledje johttisápmelaččat geat bukte leastadialaš moriidusa Norgii".

Daid áramus jođiheddjiid gaskkas Sámis lei okta guhte lunddolaččat bekkii gelbbolaš jođiheddjin maŋnel go Læstadius já-mii 1861:s. Dat lei ovdalis namuhuvvon katekehta ja skuvlaoahpaheadji *Juhani Raattamaa*. Su sohka bođii Gihttelis Suomas, muhto ieš gal lei riegdán Guhttásis Gárasavvona suohkanis jagis 1811. Maŋnel ásaiduvai Sáivomuotkái, sullii 7 miilla nuortalulábealde Gárasavvona. Boarásnunbeaivái gohčodišgohte su "Sáivo-áddján".

Raattamaa bođii geafes ruovttus. Eadni lei vánhurskkis nisu guhte dávjá humai mánáidiguin risttalaš osku birra. 15-jahká-sažžan vulggii son reanġan oappás dállui. Doppe son buohccái dakka maŋnel ja šattai duohta eahpádussii iežas oktavuođa dáfus lpmi-liin. Ii vel Læstadius ge nagodan veahkehit su. Raattamaa dearvvaš- nuvai fas, muhto oskkolaš eahpádus givssidii su ain. Muhtun áigge maŋnel nammadii Læstadius Raattamaa katekehtan. Son bekkii fargga čeahpes oahpaheadjin, muhto gaskkohagaid dagahii alkohola-geavaheapmi su barggu ovdii. Go lei 30-jagiin, de vásihii garra

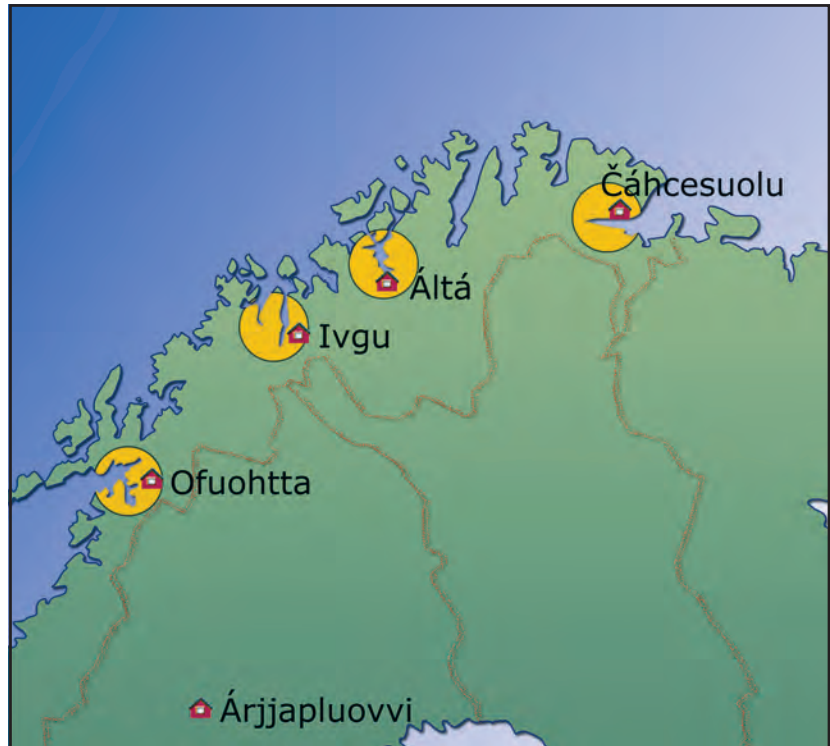
Juhani Raattamaa dállu Sáivomuotkis.

vuoiŋŋalaš moriidusa, mii mielddisbuvttii ahte son rievdadit olu iežas eallingearddi ja šattai okta Læstadiusa lagamus bargoguimmiin. Go Læstadius boarásnuvvagođii ja fámohevaggodii, oahpai Raattamaa šaddat moriidusa čeahpes lágideaddjin ja vuoiŋŋalaš jodiheddjin. Son lei luonddus oalle earálágán go Læstadius. Raattamaa lei vuollegis ja rabas olmmoš sihke jodiheddjin ja sárdnideaddjin. Su ja Læstadiusa oktavuoda leat buohtastahtán apostala Johannesiin ja gásttašeaddji Johannesiin: Læstadius deattuhii suttu hámi ja vuogi ja Lága báhkomiid iežas sártniin, nu mot gásttašeaddji Johannes lei dahkan Biibbala áiggis, ja Raattamaa fas sárdnidii seammaládje go apostal Johannes lei sárdnidan suttuid ándagassii addojumi birra mii luvve sielu duskkis ja balus. Dát erohus ii lean váttisvuhtan dán guovtti sárdnideaddjái. Raattamaa dajai Læstadiusa birra ahte son lei "vuosttaš ja buoremus bargi dán risttalašvuodas". Læstadius namuhii Raattamaa sullasaš sániiguin, ja ávžžuhii dávjá olbmuid geat ledje duskkis "mannat skuvla-Jussis" bivdit veahki.

Ruovttustis Sáivomuotkkis mátkkoštii Raattamaa viidát sihke suoma ja ruota bealde ráji, ja dávjá bohte sárdnideaddjit Sáivomuotkái oazžut ráđiid ja neavvagiid mot galge doaimmahit bargguideaset. Manjit áigái leat Raattamaas báhcán olu reivvet mat čájehit mot son jodihii moriidusa barggu ja neavvui go badjánedje soahpameahtunvuodát siskkáldasat moriidusas oahpa ja meanuid dáfus. Reivvet duodaštit ahte Raattamaa lei dakkár olmmoš geas lei stuora ipmárdus ja buoredáhtolašvuolta earáid ektui. Son dohkkehii sárdnideddjiid iešguđetlágán vugiid, ja orro leame nu ahte son ii háliidan dákkár erohusaid dagahit earuid moriidusas. Go soahpameahtunvuodát badjánedje ja son bivdojuvvui boahit soabadeaddjin, de dáguhii son álo ahte goappašat bealit fertejedje geahččalit dohkkehít nuppi beali. Son oaivvildii ahte riiddut badjánit danne go goappašat bealit háliidit bajidit iežaset ja iežaset oaiviliid. Ii dušše nubbi bealli, muhto *goappašat* bealit galge guorahallat iežaset ja dohkkehít ahte olbmot sáhttet ovttasbargat vaikko leat iešguđetlágán oaivilat.

Go Raattamaa jámii 1899:s, de ledje moriidusas nu stuora vuostelasvuodát ahte lei veadjetmeahtun garvit earráneami. Vuosttaš earráneapmi lei daid gaskka mat gohčoduvvojedje *nuorta- ja oarje-leastadianisman*. Sivvan dása lei vuosttažettiin dat go ledje nu stuora vuostelasvuodát dan guovtti ovdalis namuhuvvon váldoguovllus: Duortnosleagi suoma (kvena) leastadialaččaid ja sámi leastadialaččaid gaskkas Gárasavvonis davvin gitta Jiellavárrái lulde. Duortnosleagi leastadialaččaid gaskkas leigga Erkki-Anti ja báhppa Aatu Laitinen deatalaš jodiheddjit. Goappašagat háliideigga doalahit buori oktavuoda girkuin ja sárdnideigga evangelialaš gillii mii siivvožit

● Leastadialaš váldogovllut
Norggas.

ávžžuhii oskut dan sadjái go suhttadit garra cuiggodemiiguin. Sámi jođiheaddjit gal baicca ledje garraseappot iežaset sártniin. Sii ledje maid garrasat girku ja báhpaid vuostá, maiddá Aatu Laitinen. 1870-logu álgogeahčen bodii evttohus earránit stáhtagirkus ja doaimmahišgoahtit sierra rihpaid. Dát evttohus hilgojuvvui fargga, earret eará danne go Raattamaa vuostálasttii evttohusa.

Okta dain njunuš jođiheddjiin oarje-leastadialaš govllus lei *Purnu-Jonas* (Jonas Johanson, 1829-1902) Vettasjärvis eret, ja fárrii maŋŋel Purnui. Son lei hui garra sárndieaddji guhte geavahii seamma bastilis ja ironalaš giela sártniin go Læstadius lei dahkan su ovdal. 1893:s sáddejuvvui son Amerihkái soabadeaddjin vuostelasvuodain mat ledje badjánan leastadialaččaid gaskkas geat ledje fárrin Michigan-stáhtii. Son lihkostuvai doaimmain, mii dagahii ahte su guovddáš ámmát moriidusa barggus ruovttus nannejuvvui. Muhtun stuoračoakkámiin Láttévári-gilis Davvi-Ruožas jur ovdalaš juovllaid 1897 šattai dattetge earru oarje-leastadialaš govllu Purnu-joavkku, ja Laitinena ja Erkki-Anti bealušteddjiid gaska nuortit govllus (Duortnosleagis ja Suomas). Vaikko geahčaledje duodas soabadit, de eai nagodan dát guokte joavkku soahpat. Dáinnalágiin juohkásii leastadianisma guovttesadjái: nuortit ja oarjjit suorgái.

Norga

Norgii bođii leastadianisma guovtti joavkku mielde: 1) sisafárren suomelaččaid (kvenaid) ja 2) Ruota johttisápmelaččaid mielde. Moriidus leavai Divttasvuonas lulde gitta Várjjagii davvin. Dološ johtolatgeainnut Suomas ja Ruotas Norgga riddui, maid sápmelaččat ledje geavahan mánggaid čuđiid jagiid, manne njealji guvlui:

1. Anára bokte Deanuleahká, ja das Várjjagii.
2. Guovdageainnu bokte Áltái ja Hámmarfestii.
3. Guovdageainnus Návutnii ja Ivgui Davvi-Romssas, ja
4. Čohkkirasa bokte Ivvárstáđiide ja Evenáššái Lulli-Romssas, ja Ofuohtai ja Divttasvutnii Nordlánddas.

Nuorta-Finnmárku

Várjjagis lei suomelaččaid sisafárren mielddisbuktán ahte šadde leastadialaš searvegottit Čáhcesullui, Detnui ja Buođggáide. Dat dagahii ahte Nuorta-Finnmárkku leastadianismmas ledje álggos eanas dušše kvenat. Áiggi mielde serve maddái sápmelaččat, erenoamážit Deanus. Giehmánni, *Johan Tiberg*, lei rievtti mielde Karunkis, Duortnosleagis eret. 1853:s lei son fitnan Pajalas gos gulai Læstadiusa sárdnideame. Go vulggii doppe, de ledje sus mielde golbma čállojuvon Læstadius-sártni ja mitalus oainnâhusaid birra maid muhtun Gárasavvon-olmmoš lei vásihan. Tiberg geahččalii čohkket muhtun kvenaid ruovttus Čáhcesullos ja mitalit sidjiide maid son lei gullan ja oaidnán, muhto geavai baicca nu ahte suohkanbáhppa duoguštii čállosiid. Golle muhtun jagit ovdal go moriidus organiserejuvvui Čáhcesullos, muhto 1860-logus buollái moriidus duođas. Guovddáš jodiheddji dan áigge lei *Aron Puranen* (1821-1898) guhte lei bohtán Čáhcesullui Turtolas Suomas. Son lei čeahpes sárdnideaddji ja šattai njunuš fápmoguoddin dán vuosttaš moriidusa áiggis.

1860-logu gaskkamuttos bohte guokte olbmo Suomas Čáhcesullui geat deattuheigga ahte moriidusas galggai leat čielga hápmi. Soai gáibideigga lihkahusa ležže dal olbmot moriidan vai eai. Oallugat čirro ja boagustedje ja njuikkodedje vaikko rievtti mielde eai lean njuorrasan. Dát gohčoduvvui "galbmanjuikumin". Go gávnnaheedje ahte moriidus galggai álgit, de bosádedje njurggonasain ja lihkahus álggii. Váidimat dán doaimma dáfus sáddejuvvojedje Raattamaai guhte sáddii Erkki-Anti Čáhcesullui čoavdit ášši. Son lihkostuvai dainna. Nubbi sárdnideaddji máhcai ruovttoluotta Supmii, ja nubbi, Juho Viheriä, fas fárrii Buođggáide.

Okta dain guovddáš sárdnideddjiin Čáhcesullos 1870-logus lei *Goskamo-Olli* (Oluf Koskamo, 1850-1931). Son lei eret Gihttelis Suo-

mas ja oaččui fargga lagas oktavuoda Raattamaa birrasiin. Vuosttaš geardde go bođii Finnmárukui, lei 1874:s, ja nuppi jagi ásaiduvai son Ánnejohkii. 1880:s fárrii son Detnui ja barggai doppe feargaolmmájin Sieiddás. Maŋŋel fárrii son Máskejohkii gos orui dassáži go jámii 1931:s. Koskamo lei čeahpes, muhto riiddovuloš sárdnideaddji. Son čohkkii stuora olmmošjoavkkuid ovttaš dainna guvttiin sámi sárdnideaddjiin *Áppá Hánssain* (Hans Abrahamsen Hellander, 1838-1914) ja *Ole Olsen Badjegieddiin* (Badjegiette-Ovllá, 1852-1925). Hellander orui Sieiddás 1855 rájes ja lei Koskamo ránnjá. Son lei okta dain nju-

Goskamo-Olli (Oluf Koskamo, 1850-1931), kvena, sárdnideaddji gii ásai Máskejogas Deanus.

nuš jođiheddjiin Nuorta-Finnmárkku moriidusas. Son lei oaidnit dego patriárka guhkes, vilges skávžžáin.

1880-logus ledje eanas kvenat ja sápmelaččat Deanuleagis ja Deanuvuonas šaddan mielde morráneapmái sudno sárdnidemiid geažil. Dáččat bohte mielde muhtun áiggi maŋŋel, eatnasat maŋŋel 1900. Badjegiette-Ovllá searvvai morráneapmái 16-jahkásažžan ja šattai fargga okta Koskamo ja Hellandera čeahpimus vehkiin. 20-jahkásažžan juo lei son okta Deanu vuotnabađaid gohccán olbmuid váldojođiheddjiin. Son sárdnidii friddja ja gehppes vugiin – nu friddja ahte muhtun áigái oačču gildosa sárdnidit sis geat gáibidedje garra-set sárdnidanhámi! Badjegieddi ražai maddái oazžut dáččaid mielde morráneapmái, ja son mišunerii áŋgirit áigodatguolásteddjiid gaskkas Finnmarkorittus gos ieš nai lávii guolástit.

Koskamo, Hellander ja Badjegieddi ledje Deanu-guovllu vuoiŋŋalaš fápmoguovddáš, ja ledje hui mávssolaččat leastadianisma ovdáneapmái. Sin mátkkošteami geažil leavai leastadialaš osku viidát miehtá Nuorta-Finnmárkku. Oassin dán barggus organiserii Koskamo sierra nissonservviid mat dorjo sárdnideddjiid mátkedoaimmaid ekonomalaččat. Dáid servviid nissonjođiheadjit orro Čáhcesullos, Gállojogas, Bovccás Deanus ja Ánejogas. Sin bargu lei doallat oskolaččat čoahkis ja bearráigeahččat ahte vierro sárdnideaddjit eai ožžon doarjaga. Ii lean mihkkege ođđasiid ahte nissonolbmot ledje moriidusa guovddážiis. Læstadius lei nu árrat go 1847:s sádden nieiddas *Nora Gávvnutnii* Finnmarkkui veahkkebargin, ja maddái Raattamaa anii nissoniid veahkkin bargustis. Okta sis lei *Matilda Fokkmann* Durdnosis. Son doaimmai olu jagiid moriidusa čállin ja čálii ieš maid dávjá vuoiŋŋalaš áššiid birra. Nubbi eará áŋgiris nisu lei *Eva Jatko* guhte máŋga jagi lei máŋgga mišuvdnaskuvlla hálldašeadji, oahpaheadji ja rehketdoalli. Goalmmát nisu lei *Maria Jokela* guhte galledii St. Peterburgga Ruoššas. Lei buoremuddui su bargu mii dagahii ahte leastadialaš moriidus joavddai maddái dohko.

Koskamo lei ieš riiduvuloš olmmái danne go doalai nu garra sártniid. Dát dagahii riiduid, erenoamážit Čáhcesullos. Raattamaa sáddii muhtun olbmá soabadeaddjin dán riidus. Son lei *Parka-Heikki* Muonás. Son lei oskkáldas johttisárdnideaddji Læstadiusa áigge rájes juo, ja finai máŋgii sárdnidanmátkkiin Norggas. Muhtomin go finadii Čáhcesullos, moriideigga dat guokte kvena *Neljäskunta-Kalle* (Kalle Huru, 1840-1905) ja *Koulu-Tuomas* (Thomas Lilleng, 1847-1914). Goappašagat šattaiga maŋŋel moriidusa čeahpes jođiheadjin Čáhcesullos ja Buodggáin. Soai eaba lean nu garra sárdnideaddjit go Koskamo, eaba ge báljo háliidan suinna ovttasbargat. Lei dát riidu

Badjegiette-Ovllá (Ole Olsen Badjegieddi, 1852-1925), sápmelaš ja sárdnideaddji gii áasai Bovccás Deanus.

Áppá-Hánsa (Hans Abrahamsen Hellander, 1838-1914), sápmelaš ja sárdnideaddji gii fárrii Ohcejogas Sieiddái vuolle Detnui.

Čoakkalmas Hilláguras Deanus
1950-logu loahpas. Sárdnideaddji
olgešravddas.

maid Parka-Heikki geahččalii čoavdit, ja muhtun áigái nagodii soabadit beliid. Maŋnel go lei Čáhcesullos leamaš, mátkkoštii Parka-Heikki Buođggáide gos lei stuora moriidus kvenaid gaskkas. Muhtun sápmelaččat ja dáččat maid moriidedje dán oktavuodas. Muijaluvvo ahte Parka-Heikki lei stádis ja jaskes oimmái guhte sárdnidii njozet ja lotkadit, muhto almmatge dárkilit. Muhtomin gohččojuvvui son Pudasjärvi veahkin muhtun riiddus. Sártniinis son ii oba namuhan ge ieš dan riiddu ii ge nevvon mot bealit galggaše soabadit. Son oaivvildii ahte "ruovdi ii sutta oktii nu guhká go lea galmmas". Danne son sárdnidii golbma beaivvi dušše evangelias – ja dađistaga bealit soabadedje iešalddis sárdnidemiid geažil.

Karášjohkii joavddai leastadialaš moriidus veaháš ovdalaš 1900 go Elias M. Balto bovdii Deanu sárdnideddjiid doallat lohka. Áppá-Hánsa lei vuosttaš gii bođii doallat beassášlohka. Son bođii fas juovllaid áigge, ja dalle buollái moriidus. Maŋnel bođii maiddái Koskamo Karášjohkii doallat lohkamiid. Karášjoga leastadialaččaid vuosttaš

Nils Persen Biti (1869-1946). Riegádan ja bajásšaddan Kárášjogas. Son šattai oskkolažžan 30-jahkásažžan ja doaimmai sárndideaddjin sullii 40 jagi. Son mátkkoštii dávjá Ole P. Porsangeriin ee. Guovdageidnui, Anárii, Bassevuovdá, Áŋjelii, Levdnjii, Ohcejohkii ja Buolbmágii. Biti lei jierbmás ja jaskeslunddot olmmoš gii lei erenoamáš fuolalaš mánáid ektui. Son lei beakkán dainna go lei rabas ovttasbargat Sámemišuvnna sárndideddjiiguin, muhto son sáhtii maid moaitit sin sártniid. Sus lei stuora beroštupmi mišuvdnii eará riikkain ja dajai muhtomin: "Ipmila sáni ferte sárndidit viidábut ja dobbelebbui go Skitteneiv Romssas!" Biti birra muitaluvo ahte son lávii álkit addit ándagassii, ii ge liikon dubmejeaddji guottuide. Sus lei sierranas vuohki oazžut oktavuoda olbmuiguin, ja oaivvildii ahte maiddái vuorasolbmot galge beassat činjadit ja veaháš hervohallat. Muhtumat vigge buodđut su ja dadje: "Leat go don seamma Biehta-Niillas go ovdal?" "Dieđusge", vástidii son, "muhto mu albmi lea stuorát ja viidát go dalle go ledjen nuorra. Mun dieđán ahte Ipmil beastá sihke dáččaid, sápmelaččaid ja mu rávkki, buohkaid gaet oskot Hearrá Jesusii." Muhtun eará háve jerre sus: "Lea go suddu juoigat?". Biti vástidii: "Go juiget gárrenoavvis ja vašiin, de gal lea sihkkarit suddu, muhto sáhtta maiddái ráhkisvuodain juoigat soapmása. Dalle in jáhke suddun." 1950:s cegejuvvui muitobázzi Biti nammii su hávddi nala Kárášjohkii.

Gávvuotna. A. Mayer litografiija 1838-1839.

váldojodiheaddji lei *John Klemetsen* (j. 1914), ja su maŋjel šattaiga *Nils Persen Biti* (1869-1946) ja *Josef Isaksen* (1863-1938) Kárášjoga leastadialaččaid guovddáš jodiheaddjit.

Oarje-Finnmárku

Olu Oarje-Finnmárku boazosápmelaččain ledje dálveguohtumat Gárasavvona, Enodaga ja Muoná vuovdeguovlluin. Dát bohte 1846:s juo mielde leastadialaš mórreapmái ja muhtumat mátkkoštedje Gárasavvonii gullat Læstadiusa sártniid ja ságastallat suinna. Læstadius oinnii ahte dát olbmot dárbbasjedje ofelačča iežaset risttalaš eallimis, ja 1847:s sáddii son guhtta oskkolačča, golbma sápmelačča ja golbma kvena, Guovdageidnui. Sin mielde vulggii maiddái Læstadiusa iežas nieida, Eleonora (Nora), guhte galgai muhtun kvenain fárrolaga galledit Álttá ja Gávvuona gos barge badjel 1000 olbmo ruvke-doaimmas. Læstadius lei ieš oahpásnuvvan dáid báikkiid dillái dalle go lei mielde Recherche-ekspedišuvnna 1838:s. Sárndideddjiid doaimma Gávvuonas bohciidat moriidusa. Moriidusas ledje maiddái čielga bohtosat: 1847:s ledje doppe juhkan 60 fárpala buolliviinni, muhto maŋit jagi juhke dušše guhtta fárpala.

Sárndideaddjit geat bohte Guovdageidnui, orro doppe moadde vahku. Nuppi jagi bohte fas ruovttoluotta, ja dalle viidánišgođii moriidus. Muhto okta váttisvuotta maid mátkkálaččat vásihedje, lei ahte muhtumat moriidan nuorain, earret eará *Aslak Hætta*, čuoččuvedje dakkár oaiviliid maid sárndideaddjit eai sáhtán dohkkehít. Badjánii garra riidu mas goappašat bealit dubmejedje nuppi beali, ja sátaolbmát vulge fas ruovttoluotta Gárasavvonii. Læstadius ii sádden eambo sátaolbmáid Guovdageidnui, várra danne go ieš lei fárrime Pajalai juste dan áigge.

1848 juovllaid bođii baicca eará guossi Guovdageidnui. Lei suoma báhppa Kolstrøm. Son lei manus Gávvtunii sárdnidit veaikeruvke kvenabargiide. Dohko manadettiin doalai son 1. juovlabeaivvi 1848 ipmilbálvalusa Guovdageainnu girkus mii bohciidantii garra moriidusa searvegottiis. Moriidus joatkašuvai 1849 dálvvi miehtá. Muhtumat dain geat ledje garrasepmosit moriidan, šadde moriidusa ángiris bealušteaddjin, muhto sii barge eará guvlui go dan maid leastadialaš risttalašvuohta rievtti mielde sisttisoalai.

Oallugat moriidan risttalaččain orro mearragáttis gesiid ealuideasetguin, ja doppe maid fargga leavai moriidus. Skiervvás dáhpáhuvai nu ahte muhtun Guovdageainnu sápmelaččat bohte ja muosehuhte ipmilbálvalusa. Sii biddjojuvvojedje viessogiddagassii dassáži go ipmilbálvalus lei nohkan. Go dát gohccán olbmot máhcce fas Guovdageidnui čakčat, de buollájedje doppe ođđa riiddut. Báhppa *Stockfleth* lei dalle manname Nuorta-Finnmárkui, muhto bisma sáddii dieđu mas bivddii Stockflehta guorahallat ságaid dan birra mii Guovdageainnus lei dáhpáhuvvame. Son manai giehmánni *Carl Johan Ruth* lusa. Gohccán olbmot ledje juo riiddus giehmánniin danne go son vuvddii nu olu buolliviinni. Álggos oaččui Stockflehta buori oktavuodá gohccán olbmuiquin, muhto sus lei militeara duogáš mii dagahii ahte son vurddii jegolašvuođa, ja son sáhtii leat dan mađe rojo ahte ii ballan olbmuid cábmimis soppiin go dat orui leame dárbbášlaš.

Norgga eiseválddit váivahuvve Guovdageainnu dáhpáhusaid geažil, ja mearridedje ahte gillái ferte boahit ođđa politiijaváldi.

Jáhkoš-Lásse, Lars Jacobsen Hætta (1834-1896), gii Guovdageainnu stuimmiid geažil dubmejuvvui gid-dagassii agibeaivái. Čohkkái Aker-shus ladnis. Árpmihuvvui 1867.

Báhppa Nils Stockfleth (1787-1866) eamidiinnis.

Guovdageainnu báhppa Hvoslef gii cábmjuvvui. Cámedettiin Guovdageainnu stuibmejeaddjit huike sutnje: Daga buorádusa, don beargalaga mánná, don sielugoddi!

Stockfleth lihcu Guovdageainnu sápmelaš leansmánni ja attii baicca bargodoaimmaid muhtun ruottelažžii gii orui giehmánni luhtte. Su namma lei *Lars Johan Bucht*. Son lei ovdal leamaš Badje-Durdnosa leansmánnin, muhto son lei ekonomalaččat verrošan ja massán virgis doppe. Guovdageainnus eai liikon sutnje danne go lei nu garragiedat. Ja dasa lassin lei son muhtun jagiid ovdal čállán almmolaš váidaga Læstadiusa vuostá, ja dat maid ii dahkan su nu bivnnuhin gohccán olbmuid gaskkas.

1851:s mearriduvvui Guovdageaidnu sierra báhppasuohkanin, ja báhppan lei nuorra ja easkaoahppan *Fredrik Hvoslef*. Son bođii dohko njukčamánu 1852 ja ásaiduvai garuhuvvon giehmánni Ruth lusa. Seamma giđa guđii Stockfleth gili. Ovdal go Hvoslef bođii, de lei Guovdageaidnu gullan Čuđegietti báhppsuoahkanii Porsággus, ii ge lean nu dávjá ahte báhppa asttai doppe vuolgit várrái. Jagi 1852 geassi ja čakča golihii ráfálaččat seammás go moriidus dađistaga nanosnuvai dán ođđa báhppasuohkanis.

Muhto dilli rievddai hirbmosit skábmamánu 8. beaivvi 1852. Dalle čoahkkanedje 40 olmo giehmánni Ruth viesu olggobeallái, ja sis ledje niibbit ja šluppohat vearjun. Sii áigo jorgalahttit sihke Rutha ja earáid geain ii lean seamma oaidnu go sis – bákkuin jus lei dárbu. Vuos fallehedje leansmánni Bucht, ja go Ruth geahččalii veahkehit su, de fallehedje su maid. Goappašagat gottahalaiga. Go báhppa Hvoslef joavddai, de son geahččalii humahit olbmuid, muhto sii čatne su gitta ja huško su soahkerissiiguin. Go falleheapmi buollái, de dáikihedje "stáđđáset" olbmot ja sáddejedje dieđu Ávžái ahte boahtit veahkin. Go veahkit bohte, de fáhtejedje falleheddjiid ja čatne sin gitta. Dasto dolvojuvvojedje Áltái. Čuovvovaš dikkis dubmejuvvojedje viđas stuimmiid jođiheddjiin jápmimii ja 28 olmo fas dubmojuvvojedje giddagassii oanehit dahje guhkit áigái. Maŋnel rievdaduvvojedje olu dán duomuin ja falleheaddit besse hálbibui, muhto alimusrieki doalahii gal jápminduomu dan guovtti jođiheddji, *Aslak Hætta* ja *Mons Somby*, dáfus. Soai steavliduvvuiga Álttás golggotmánu 14. beaivvi 1854.

Mii lei rievtti mielde mii dáhphuvai Guovdageainnus skábmamánu 8. beaivvi 1852? Ja makkár oktavuoha lea dán surgadis dáhphusas ja lestadianismmas? Gohccán olbmot geat jođihedje stuimmiid, barge áibbas sihkkarit iežaset vuoiŋgalaš oamedovdu mielde. Sii áigo jorgalahttit "eahpeoskkolaččaid" ja jus eai miehtan dasa, de oaivviledje moriidan olbmot ahte sis lei vuoiŋgavuoha goddit sin. Iežaset atne suttoheapmin, ja Bassi vuoiŋga máhttájeaddjin. Sii dubmejedje garrasit sin geat eai lean moriidan, erenoamážit sin geat ovddastedje Norgga eiseválddiid. Eai sii doahhtalan báhpa neav-

Ávzi, govvejuvvon 1880-logu álggus.

vuma, ja sii oaivvildedje ahte sis lei alddiineaset váldi dubmet "ipmilmeahttumiid". Nie goit stuimmiid jodiheaddjit ieža čilgejedje iežaset daguid duogáža.

Dattetge eai lean buohkat geat "oste" dán vuoiŋjalaš čilgehusa stuimmiid dáfus – earrát eará báhppa Hvoslef gii ieš lei cápmáhallan sidjiide. Son oaivvildii ahte vuoiŋjalaš duogáš lei dušše vuohki geahččalit geahppudit vearddaguid. Ieš son gal bealuštii garrasit ahte sivalaččat galge dubmejuvvot jápmimii. Muhto ovttá ášši dáfus gal dáiddii Hvoslefas leat riektá: stuimmit eai lean dušše oskku birra. Dat ledje maiddáid reakšuvdnan guhkitáigge sosiálalaš, politihkalaš ja kultuvrralaš duolbmama birra, ja dan birra go leat gieđahalloguvvon heajut álbmogin sierra vuoigatvuođaid haga. Eará čielga sivva stuimmiide sáhtá leat ahte ráđji Supmii giddejuvvui juste 1852:s. Suopma mii dan áigge lei stuorafyrsteváldi Ruošša vuolde, ii dohkkehan šat ahte Sis-Finnmárkku sápmelaččat johte ráđji badjel ja guođohedje bohccuid Suoma bealde. Dákkár rievdan mielddisbuvttii stuora rievdademiid sámi servodahkii main ii oktage ipmirdan buot váikkuhusaid. Dan dihte ledje stuimmiide olu sivat ii ge sáhte gohčoduvvot dušše *vuoiŋjalaš* stuibmin.

Gohccán olbmuid oktavuotta leastadialaš oskui lei gal čielggas, muhto dušše muhtun muddui. Mii leat juo oaidnán ahte ledje bohcciidan garra soahpameahtunvuođat Læstadiusa sáttáolbmáiguin geat fitne Guovdageainnus 1847:s ja 1848:s. Dát sárdnideaddjit eai sáhtán dohkkehit gohccán olbmuid dulkoma, ja dan ii lean Læstadius ieš ge dahkan sin dáfus geat ledje galledan su. Lea čielggas ahte dát "fanatihkkárat" Guovdageainnu sápmelaččaid gaskkas ledje ráhka-

Johannes Mathisen Hætta, gii 12-jahkásažžan viegai Ávzái veahki viežžat gitta váldit stuibmejeddiid. Govvejuvvon 1880-logu álggus.

Johan Petter Posti (1836-1918), sárdnideaddji. Son fárrii Suomas Áltái 1865.

Ieš-Pieti (Ieš-Biette, Per Wasara, 1815-1896) eamidiinnis. Ieš-Biettes lei dálveorohat Heahtás Davvi-Suomas ja geasseorohat fas Ivgu-muotkkis. Ieš-Biette lei golmmagielat ja finai dávjá sárdnemátkkiin Báhcavuonas, Skiervvá-guovllus, Ráissas, Duortnosleagis, Gihttelis ja Oulus.

dan iežaset dulkoma risttalašvuodas, ja geavahan dan iežaset oaiviliid ja daguid bealušteaddjin. Dat mii sis lei oktasaš leastadialaš oskuin, lei jorgalusa gáibádus, muhto *vuogit* oččodit vuoinjalaš jorgalusa ledje áibbas goabbatlágánat. Danne ii sáhte dadjat ahte 1852 dáhpáhusat ledje njuolgut leastadialaš moriidusa bohtosat. Bisma Juell Romssas oaivvildii dattetge ahte Læstadius ii lean áibbas sivaheapmi, ja son váiddii su Ruota eiseválddiide. Læstadius šattai bealuštit iežas, muhto go eiseválddit eai sáhtán duođaštit ahte Læstadius livččii ávžžuhan olbmuid veahkaválddálašvuhtii, de fertii ášši su vuostá hilgojuvvot.

Dáhpáhusaid maŋnel ledje oallugat geat sivahalle leastadialaš moriidusa, ja atnigohte dan juogalágán báhkin, fanahtalaš ja várالاš oskun. Dát dagahii ahte moriidus oaččui bistevas heittogis nama, erenoamážit Sis-Finnmárkkus. Danne golle olu jagit ovdal go moriidus fas sajáiduvai dán guovllu sápmelaččaid gaskkas. Erenoamážit Guovdageainnus massii leastadialaš doaibma coavcci. Easka máŋga jagi maŋnel, 1919:s, bođii ođđa leastadialaš moriidus gillái. Leastadialaš moriidusa váldodoaibma 1800-logu maŋit oasis sirdojuvvui danne riddoguvlui, Ivgui ja Návutnii, gos leavai viidát mearrasámi ja kvena birrasiin. Oarje-Finnmárkkus leavai leastadianisma viidámusat Álttá, Fálesnuori, Hámmarfeastta ja Porsáŋggu kvenaid gaskkas. Okta dain njunuš jođiheddjiin dán guovllus lei jieknemearraskiipahoavda *Petter Posti* (1836-1918) guhte fárrii Suomas Áltái 1865:s. Son sárdnidii viidát sihke Finnemárkkus ja Davvi-Romssas ja dagahii ahte Álttá searvegoddi šattai olles Oarje-Finnemárkku moriidusa doaimma njunuš fápmun.

Muhto surgadis dáhpáhusat eai mearkašan dattetge ahte leastadianisma Oarje-Finnemárkku sámi guovlluin jámii oalát. Okta dain guhte garrasepmosit ovddidii leastadialaš risttalašvuoda 1800-logu maŋemus oasis lei boazosápmelaš *Ieš-Pieti* (Ieš-Biette, Per Wasara, 1815-1896) Heahtás Davvi-Suomas. Son árbii stuora ealu iežas váh-nemiin ja šattai rikkis boazoeaiggádin. Son orui Norggas geasset ja máhtii buot golbma giela, sámegiela, suomagiela ja dárogiela. Ieš-Pieti čuovvolii árrat leastadialaš oskku ja šattai dovddus sárdnideaddjin guhte iežas burssa nalde finai sárdnemátkkiin Suomas ja Norggas. Son lei muđui okta dain sárdnideddjiin geat bohte Guovdageidnui dalle go Læstadius nuppes sáddii sárdnideddjiid dohko 1848:s. Jagi 1852 stuimmiid maŋnel oaččui son deatalaš doaimma sielu jedđejeaddjin Finnemárkku gohcán olbmuide, ja Romssa bisma bijai su virgái sárdnideaddjin Norgga beale sápmelaččaide, fásta mán-nobálkkáin. Ieš-Pieti barggai Norgga bealde gitta 1890-logu rádjái. Son lei dovddus iežas njuolgo ja čielga sártniid dihte. Muitaluvvo

ahte son bođii muhtomin muhtun olbmá lusa gii lei sealggeduogáštan eará oskkolaččaid. Ieš-Pieti čárvii olbmá čelččena ja ozai stuoraniibbi. Go ráhkkanišgođii čuohppat eret olbmá suorpmma, de suorganii olmmái ja jearai maid son bargá. Ieš-Pieti vástidii ahte son áigu dušše su čelččena čuohppat eret. "Leat go jalla?" jearai olmmái, ja Ieš-Pieti vástidii: "Geahča dán olbmo gii ii udno iežas čelččena vaikko ieš gal roahkka čuohtašii olles olbmo Kristusa oaččis!"

Čoakkalmas Guovdageainnus 1950-logus.

Go ođđa moriidus joavddai Guovdageidnui 1919:s, de dat bođii seammás go epidemijja (spánskadávda) mii duššadii olu olbmuid. Dát buozanvuolta mielddisbuvttii čiekŋalis jurdagiid olbmuid ja dagahii ahte oallugat serve leastadialaš morráneapmái. Moriidusa nju-nuš jođiheddjiid searvvis lei girkodulka *Nils Nilsen Korvatus* (1896-1943) geas lei lagas ovttagarpu Erik Johnseniin Ivgus. Sárdnideaddjit *Nils Turi* (j. 1925) ja *Klemet Johansen* (j. 1944) Mázes ovttagarpu-gaiga maid olu Erik Johnseniin, muhto doalaheigga lagas oktavuoda Goskamo-Olliin. Lea dábálaš Guovdageainnu leastadianismmas ja maidái eará báikkiin Sis-Finnmákkus, ahte dán guovllu leastadia-

laččat eai leat beroštan nu olu dain "bellodat-ásahemiin" mat ráhka-
dedje riiddu leastadialaš morránemiin mángga báikkis, erenoamážit
Várjjagis. Sis-Finnmárkku sárdnideaddjit leat baicca leamaš rahpasat
viidát ovttasbargat leastadialaš earrolinnjáid rastá. Sii leat maiddá
ovttasbargan Norgga girkuin ja girkolaš mišuvdnaorganisašuvn-
naguin, omd. Sámemišuvnnain.

Davvi-Romsa

Davvi-Romssas šattai *Antin-Pieti* (Per Anders Nutti, 1825-1898)
guovddáš sárdnideaddji. Son lei boazosápmelaš Gárasavvonis ja lei
okta Læstadiusa áramus mielbargiin. Su geasseorohat lei Ránežis
Romssas, ja doppe son jođii sárdnidanmátkkiide Ofuohta rájes Várj-
jaga rádjái. 1848:s sáddii Læstadius guokte nuorra sámi sárdni-
deaddji lvgui. Nubbi lei 23-jahkásaš *Antin-Pieti* ja nubbi fas 20-jah-
kásaš *Juho Mattis Siikavuopio*. Soai bođiiga lvgubahhtii dálvemárka-
niidda ja váccašeigga ja lávlluiga sálmmaid ja sárdnideigga olbmuide,
muhto ii oktage beroštan sudno ságain. Mitaluvvo ahte lvgubađa
olbmot ledje gullan Gárasavvona moriidusa birra ja balle veahás dain
sáttatolbmáin. Loahpas vuolláneigga sárdnideaddji-guovttos lvgu-
bađas ja vulggiiga viidáseappot láigofatnasa mielde Omasvutnii gos
guolásteaddjit *Mons Monsen* ja *Hans Heiskala* moriideigga sudno
sárdnidemiin. Muhtun áiggi maŋŋel áigguiga fas máhccat lvgubahhtii,
muhto de ges dálkkáiduvaiga vuona nalde, ja beasaiga jur básládje
gáddái Lyngspollenis, mii ii leat nu guhkkii lvgumuotkkis eret. Doppe
moriidii olles bearaš ja dainna buollái moriidus lvgus. Tromsø Tiden-
de čálii 1848:s ahte muhtun ruottelaš sárdnideaddji (*Antin-Pieti*) lei
johtán doppe ja "cahkkehan čuovgga" riddogiliid sápmelaččaide. An-
tin-Pieti sártnit ledje dávjá oskkolaš olbmuid vánhurskkis eallima bir-
ra. Son lei dakkár olmmoš guhte anii olu áiggi rohkosiidda. Go son
sárdnidii, de humai njozet – ja guhká! Muhtomin lei son čohkken olu
guldaleddjiid Ránežis iđitlohkamii. Son álggii dii. 9 – ja loahpahii ame-
niin dii. 5 maŋŋelgaskabeaivvi! Davvi-Romssas šattai su bargu hui
mávssolažžan morráneapmái. Dál logahallet su lvgu-leastadialaš
suorggi vuoiŋgalaš vuodđudeaddjin.

Son guhte álggii lvgu leastadialaččaid jođiheadjin maŋŋel go
Antin-Pieti jámii, lei *Erik Johnsen* (Junssá-Erke, 1844-1941). Son lei
Olmáivákkis eret ja son orui leame váibatmeahtun sárdnideaddji
badjel bealle jahkečuodí. Olu su sártniin leat čállojuvvon ja geavahuv-
vojit ain áŋgirit lvgu searvegottiin. Erik Johnsen gulai mearrasámi
sohkii ja máhtii sámegiela, dárogiela ja suomagiela. Son searvvai
leastadialaš morráneapmái 22-jahkásažžan ja bargagođii áigá báik-

Antin Pieti (Ántte-Biette, Per Anders Persson Nutti, 1825-1898). Son lei boazosápmelaš Gárasavvonis ret. Son lei okta Læstadiusa vuosttaš mielbargiin ja bekkii leat erenoamáš vánhurskkis olmmái guhte dávjá sárdnidii man dárbbášlaš lea eallit bassi eallima. Son lei Læstadiusa nieidda, Sofia Niva, mánnávuodaustit, ja lei buorre ustit Ieš-Pietis. Dát guokte sárdnideaddji vánddardeigga dávjá fárrrolaga.

kálaš sárdnideaddjin ja manjel maddái johttisárdnideaddjin. Su sárdnidanguovlu lei Ofuohtas Nuorta-Finnmárkui. 1900 rádjái lei sus oktavuotta Davvi-Ruota njunuš sárdnideddjiiguin, ja muhtun áiggi lei Ruota girku bálkáhan su sárdnidit Ruota boazosápmelaččaide geat ledje geasseorohagas Norggarittus.

Erik Johnsen lei ieš iežas oahpahan, ja lei dovddus dainna go dovddai Biibbala ja luhterlaš dovddastusčállagiid nu bures. Lea gásta- ja searvegotteoaidnu mii earuha Johnsená eará leastadialaš árbevieruin. Guovtti oahppočállagis hábmii son iežas teologijja moriidusa mihtilmasvuodaid birra. Son deattuhii erenoamážit man dárbbášlaš mánágásta lea, mii dagahii ahte lvgu-suorgi oáččui lagat oktavuoda

Junssá-Erke (Erik Johnsen, 1844-1941). Junssá-Erke lei várra riegádan 1844 (dahje 1841). Son elii measta 100 jagi boarisin. Son rehkenastojuvvo leat luhterlaš-leastadialaš Ivgu-suorggi vuodđudeaddjin ja gohčoduvvui "pikkusaarnaja" (smávvasárdnideaddjin") 1860-logu rájes.

girkuin go eará leastadialaš suorggit. Dat mielddisbuvttii ahte áiggi mielde šattai dábálaččat lohkat Luthera sártniid lohkamiin go Læstadiusa sárdnečoakkáldaga.

Erik Johnsenis ledje olu čeahpes sámi ja kvena sárdnideaddjit iežas birrasis. Golbma dain eanemus guovddáš olbmuiin ledje *Nils Larsen* Løksundas Skiervvás, *Mikkel Mikkelsen* Birtaváris ja *Guhtur-Erke* (Johan Guttormsen) Rastebys. Nils Larsen (1860-1941) lei dávjá mátkkis Erik Johnseni mielde. Son bekkii leat stuora "oahposárdnideaddji" danne go son dávjá sárdnidii risttalaš oahpa birra. Lávejedje dadjat ahte buriid beivviid sáhtii son sárdnidit guldaledjii-de njeallje diimmu maŋŋálaga. Su muitet dakkár olmmožin mii lei

smáđáhkes, šiega ja fuolalaš buohkaid vuostá. Son lea maidđái čálán olu vuoinjalaš lávlagiid mat leat deaddiluvvon lávllagirjái *Vekterropet*.

Mikkel Mikkelsen (1884-1961) lei mearrasámi smávvalolaš. Son gohčoduvvui "ráhkisvuoda apostalin" iežas liekkusvuodain, šiegavuodain ja váimmolaš sárdnidanvugiin. Lávejedje dadjat ahte son sáhtii jaskkodahttit garraseamos riidduid dušše dainna go lei das.

Johan Guttormsen (1857-1943) lei riegádan Luovttejogas Deanus, muhto son ásaiduvai maŋŋel lvgui. Go oskkolaččat galge mearridit deatalaš áššiid, de lei álo deatalaš guldalit su rávvagiid: "Mii vuordit dassáži go Johan bohtá!" lávejedje dadjat. Son ii lean áibbas dearvvaš. Muhtomin lávii šadde velledit senjii ja dieđihit ahte lea buohcci, vaikko lei čoakkalmas ja son livččii galgan sárdnidit. Muhtomin šadde olbmot bivdit su mieđušteaddji guođdit čoakkalmasa, muđui dihte ahte eai beasa gullat Guhtur-Erkke! Nuorra sárdnideaddjái ii lean vuogas moaitit boarraseappuid. Muhtomin go lei 25-jahkásaš ja vuostálasttii soames boarraset suoma sárdnideddjiid, de várrejedje su ahte dáidá helvehii geavvat. Muhtun nissonolbmot moite Guhtur-Erkke beare duostilin, muhto son šikkui sin dáiguin sániiguin: "Orrot jaska! Suomelaččaid helvet lea nu loikkas ahte ii dárbaš gávtti ge nuollat!"

Maŋŋel go Erik Johnsen jámii 1941:s, de ásahuvvui sárdnideddjiidráđđi mas ledje mielde sámi sárdnideaddji *Nils Mikkelsen* (1874-1961) Buvrovuonas Návuonas, *Karl Lunde* (1892-1975) Ráissas ja Erik Johnsen bárdni, *Erik Eriksen* (1873-1959) Ommáivákkis.

Lulli-Romsa ja Nordlánda

Lulli-Romssas ja Ofuohtas viidánii leastadianisma muhtun nuorra sámi nieidda, *Jerpe-Gáddjá* (Karen Nilsdatter Nirpi, 1830-1886) geažil. Son lei riegádan Čohkkirasas, muhto bearaš fárrii doppe 1836:s ja sii ásaiduvve Ruŋgugierragii Rivttáid lahka gos elle dainna eložiin maid ledje váldán mielde Ruotas. Go Jerpe-Gáddjá galggai konfirmerejuvvot 18-jahkásažžan, de manai fas ruovttoluotta Čohkkirassii. Doppe oahpásnuvai leastadialaš móránemiin mii duođas buollái doppe 1847 juovllaid go Pekka Raattamaa bargagođii juguhisvuodasárdnideaddjin. 1848 giđa bođii fas ruovttoluotta Norgii ja muitalii rahpasit buohkaide maid lei vásihan. Álggos oaivildedje oallugat ahte son lei dájaskan, muhto áiggi mielde ipmirdedje olbmot ahte su vásáhusat ledje albma, ja erenoamážit vuorraset nissonolbmot sá-gastalle olu gaskaneaset dán "ođđa" risttalašvuoda birra. Oallugat eahpidišgohte iežaset sieluid ávdugasvuodas ja manne fulkkiin ja us-

tibiin átnut ándagassii iežaset sivaidd ja váilevašvuodaid dihte. Dát mielddisbuvttii vuosttaš moriidusa Lulli-Romssas ja das leavai johtilit Ofuohttii Áravuomi ja Bjerkviika bokte.

1865:s jámii Jerpe-Gáddjá vuosttaš isit, muhto son náitalii fargga ođđasit muhtun sápmelaš sárndideddjiin, *Thomas Johnseniin* (1844-1923). Soai ásaiduvaiga márkogillái Skániid lahka gos son barggai oahpaheaddjin olu jagiid. Maiddá su guokte vielja, Erik ja Paul Johnsen, šattaiga dovddus sárndideaddjit ja sii jođihedje moriidusa doaimma máŋga jagi vaikko šadde ge iešguđetge beallái riidduid geažil mat ledje jahkečuodimolsuma oktavuodas. Ovttas sii vásihedje ja oidne ahte moriidus laskkai garrasit, ii unnimusat dan dihte go olu sámi sárndideaddjit sihke Norggas ja Ruotas gallededje guovllu.

Gitta sullii 1870 rádjái ledje Lulli-Romssa ja Ofuohta leastadialaččat measta dušše sápmelaččat. Guovddáš sámi sárndideddjiid searvvis geat barge dán áigge, lei boazosápmelaš *Anders Olsen Nija* (1817-1878) Áravuomis, maiddá dovddus Huik-Ántarasan. Son lei vuosttaš deahtalaš sárndideaddji 1850-logu loahpageahčen ja oaččui fargga njunuš virggi Áravuomi, Ivvárstáđiid ja Ofuohta oskkolaččaid gaskkas, erenoamážit 1858 rájes go moriidus duođas buollái. 1870:s ásaiduvai oalát Áravuopmái. Son gohčoduvvui vuollegis ja čeahpes soabadeaddji sárndideaddjin gii oahpahii risttalaččat sihke rievttis oskui ja bassi eallimii.

Nubbi eará njunuš sámi sárndideaddji lei *Mikkalo-Jouna* (John Mikkelsen, 1837-1916). Son moriidii 13-jahkásažžan juo, Jerpe-Gáddjá sárndideami dihte. Muitaluvvo ahte son galledii Læstadiusa muhtomin ja oaččui su dohkkeheami sárndideaddjin. 1858 rájes barggai Mikkelsen johttisárndideaddjin. Son sárndiidii sámegeallii, ja gielalaš boazosápmelaš *Mikal Mikkelsen Elverum* (1859-1939) Áravuomis eret, dulkui. Son lei vuosttaš gii doaimmai sierra guovllusárndideaddjin Lulli-Romssas ja Ofuohtas, ja bargagođii dulkan juo 16-jahkásažžan. Son lei maiddá politihkalaččat ángir, ja sus ledje olu ámmáhat suohkanis, ee. diggedulkan. Son lei dasa lassin vuosttaš sámi sárndideaddji gii beasai sárndidit Ofuohta girkuin. Go son jámii, de jávkkai maiddá maŋemus sámi sárndideaddji Ofuohtas gii čuovui dan boares oahpa.

Eará dovddus sámi sárndideaddji Ofuohtas ja Lulli-Romssas lei *Peder Olsen Fjelldal*, maiddá gohčoduvvon *Meara-Biehtárin* (1836-1913). Son lei Rivttáin eret ja barggai máŋga jagi Čohkkirasas boazodoalu bearráigeahččin. Lei Fjelldala ja Mikkelsena sárndideapmi mii buvttihii stuora moriidusa Ofuohttii 1869:s, go vuosttaš geardde sárndidedje dáččaide siskkit Ofuohtas. Muitaluvvo ahte olu dain vuosttaš dáčča leastadialaččain oahpahallagohte sámegealla vai ipmirdivčče

Mikkalo-Jouna (John Mikkelsen, 1837-1916) moriidii 13-jahkásažžan juo Jerpe-Gáddjá sárndideami dihte, guhte lei 18-jahkásažžan dahkan buorádusa Čohkkirasas. Mikkalo-Jouna dagai ieš jorgalusa muhtun mátkkis Ruotas. Son doaimmagođii mátkesárndideaddjin 1858 rájes ja sárndiidii miellasepmosit sámegeallii.

sártniid ja sáhtášedje lohkamiidda/čoakkalmasaide searvat. Okta dain gii oahpai sámegiela, lei sárdnideaddji *Petter Bakkejord* (1852-1925). Son lei maiddá beakkán čeahpes politihkkár guhte guokte áigodaga ovddastii Gurut-bellodaga (1906-12). Mikkalo-Jouna lei muđui guovddázis dain deatalaš čoahkkimiin mat dollojuvvojedje 1870-logus leastadialaš jođiheddjiid ja Norgga girku gaskka. Leastadialaččaid ja girku gaskkas ledje guhká leamaš garra vuostelasvuodát ja riiddut, ja muhtomin šadde maiddá politijaid sihtat boahit Ankenes girku jaskkodahttit olbmuid. Ságastallan bismma ovddasteaddji ja Ofuohta leastadialaš jođiheddjiid gaskkas, mas sárdnideaddjit Mikkal-Jouna ja Petter Bakkejord leigga njunnošis, dagahii dattetge ahte dilli buorránii dovdomassii.

Petter Bakkejord (1852-1925).

Amerihká

Suomas dagahedje heittogis jagit ja váttis dillet ahte oallugat válljejedje fárret Davvi-Romssa ja Finnmárkku riddoguvolluide gos gávdne ođđa eallinvuođu ruvkedoaimmas, dahje gos sáhte birgehallet guolásteami ja eanandoalu lotnolasealáhusain. Sisafárren lei erenoamáš stuoris 1860 rájes. Muhtumat johte Amerihkái maŋjel go ledje orron muhtun áiggi omd. Romssas, Hámmarfeasttas dahje Čáhcesullos. Dát fárren dagahii seammás ahte leastadialaš moriidus leavai hirbmat johtilit, danne go ledje maiddá olu leastadialaš oskkolaš olbmot geat vulge mátkái. Olggosfárren dagahii ahte leastadialaš moriidus sajáiduvai Amerihkái, erenoamážit Michigan-stáhta davit osiide, gos olu kvenat ožžo barggu veaikeruvkiin. Calumet- ja Hancock-gávpogat šadde guovddáš báikin dán árra amerihkalaš leastadianismmas, ja doppe lea leastadianisma leavvan viidáseappot eará amerihkalaš oassestáhtaide ja Kánáda.

Amerihkás ii gávdnon makkárga našuvnnalaš stáhtagirku nu go davviriikkain. Norgga, Ruođa ja Suoma leastadialaččat ledje ain miellahtut iežaset našuvnnalaš girkuin, vaikko ledje ge ásahan sierra searvegottiid sierra sárdnideddjiiguin. Amerihkás gal fertejedje organiseret searvegottiid earáládje. Boađus lei ahte ásahuvvui sierra girkoservodat 1872:s mas *Salomo Kortiniemi*, Pellos Suomas, lei jođiheaddji. Ovdal go bođii Amerihkái, de lei son máŋga jagi orron Hámmarfeasttas.

Ruođa sámevuovllu leastadialaš jođiheaddji sáddii *Juho Takkinen*, Guossámis Suomas eret, Amerihkái. Son šattai amerihkalaš leastadianismma guovddáš olmmožin ja doaimmai leastadialaš girku báhppan, ja sus lei bearráigeahččanovddásvástádus máŋgga leastadialaš searvegotti dáfus USA:s. Dán áigge leat birrasiid 12 iešguđetlágán girkoservodaga Amerihkás main lea leastadialaš duogáš. Dain

Nils Xavier Tornensis, guovdageaidnulaš gii fárrii Ámerihkái ja válddii báhpaksámena 1876. Su lusa lávejedje bohtit suomagielat leastadialaččat gásttašemiid, rihpaid ja hávdáдемиid dihte.

lea ain buorre oktavuohhta iešguđetge leastadialaš searvegottiiguin Davvikalohtas.

Go Amerihká leastadialaččat ásaheedje sierra girkoservodaga, de badjánedje olu váttis áššit maid oskkolaččat fertejedje geahččalit čoavdit. Ohcan dihte veahki, sáddejedje sii reivviid Sámi boarraseamos sárndnideddjiide, geaid atne mávssolaččamus olmmožin oahta áššiin. Dávjjimusat sáddejedje reivviid Juhani Raattamaai Sáivomuotkái, danne go son lei šaddan njunuš sárndnideaddjin geas lei eanemus váldi maŋgel go Læstadius jámii. Sárndnideaddjit čoahkkanedje dávjá su lusa, ja doppe ságastalle váttisvuodaid mat ledje badjánan moriiduslihkadusas, maiddái daid diliid mat ledje Amerihkás. Sámi jođiheddjiide lei buot deataleamos bisuhit moriiduslihkadusa čoahkis. Danne sáddejedje dihto sárndnideddjiid geahččalit soabadit daid beliid mat ledje riidalan. Daidda sárndnideddjiide geat sáddejuvvojedje Amerihkái čoavdit áššiid, šattai váttis bargu. Dávjá ledje nággáris olbmot geat ledje šaddan vuostálaga. Muhtun sáttatolbmot váibaluvve oalát soabadanbarggus.

Riiddut USA:s vulge dávjá das go leastadialaš sisafárrejeddjiin lei iešguđetlágán kultuvrralaš duogáš iežaset davviriikkalaš ruovtturiikkain. Go dasto bohte ođđa riikii gos lei amas kultuvra ja ođđa vierut, de lei sidjiide deatalaš geahččalit bisuhit nu olu go sáhtte dan kultuvrras maid dovde. Amerihká leastadialaččat hábmejedje dan dihte dakkár risttalašvuodahámi mii lei mielde doalaheame sisafárrejeddjiid ruovttuguovllu identitehta sárndnidanmálla, giela ja kultuvrra dáfus. Go leastadialaš searvegottis ledje mielde olbmot geain lei iešguđetlágán giella ja kultuvrralaš duogáš, de ii lean nu ártet ahte searvegottiin šadde garra riiddut.

Dán áigge gávdnojit leastadialaš searvegottit olu riikkain: Duiskas, Englánddas, Báltalaš riikkain, Ruoššas – ja maiddái Oarje-Afrihkás ja Gaska-Amerihkás. 1920-logus ledje maiddái leastadialaš mišuvdnadoaimmat Hunan-provinssas Kiinnás. Dákkár mišuvdnadoaimmaid álggahedje eanas suopmelaš leastadialaččat geain lei lagas ovttasbargu Suoma girku mišuvdnaorganisašuvnnaiguin, muhto leat maiddái "urban" ođđa leastadialaš searvegottit danne go leastadialaččat leat bargguideaset geažil fárran olgoriikii ja ásaiduvvan ođđa báikkiide.

Leastadialaš suorggit

Maŋnel go Raattamaa jámii 1898:s šadde leastadialaš moriiduslihka-dusa vuostelasvuodát hui oinnolaččat ja dagahedje fargga čielga earránemiid. Earráneami sivva lei muhtun muddui jearaldat ahte mii lea rievttis osku, muhto ledje maiddá iešguđetlágán oainnut das mot moriidusa doaimmat galge čađahuvvot ja geat galge leat jođihangotti njunnošis. Dávjá čuoovledje oskkolaččat iežaset báikkálaš sárdnideddjiid ja sin oainnuid das mii lei rievttis ja boasttu oahppa. Danne leat earráneami sivat sihke vuostelasvuodát organisašuvnna ja oahpa dáfus, ja maiddá persovnnalaš vuostelasvuodát moriidusa jođiheddjiid gaskkas.

Lei stuora hástalus organiseret barggu Amerihkás. Doppe eai lean stáhtagirkut eai ge árbevirolaš našuvnnalaš ja kultuvrralaš ovttagat maidda sáhtii dorvvastit, ja olu dain leastadialaš moriidusa riidduin vulge das go ovttaskas jođiheddjiin ledje iešguđetlágán oainnut das mot bargu lei organiserjuvvon. Váttisvuodát maiguin leastadialaččat deaividedje "ođđa máilmmis", váikkuhedje maiddá Davvirikkaid diliide ja nannejedje daid vuostelasvuodaid mat juo gávdnojedje doppe.

Historjjálaččat ii sáhte dadjat ahte okta joavku lea eambo "álgovuolggalaš" go eará joavku, vaikko dat ovttaskas joavkkut dávjá čilgejit ášši dainnalágiin. Buot joavkkut leat vuolgán dan seamma moriidusas mii bohciidii Læstadiusa sárdnideami bokte ja maid Juhani Raattamaa ja eará sárdnideaddjit Sámis, Duortnosleagis ja eará báikkiin jotke. Iešguđetlágán sárdnidanvuogit ja iešguđetlágán vuogit dulkot teologalaš áššiid badjáneidje dađistaga ja dagahedje ahte moriidus juohkásii mángga suorgái. Ii leat álki oanehaččat čilget daid iešguđetge earránemiid ja daid duogáža. Go logahallá buot stuorit ja smávit surggiid, de gártet gitta 17 iešguđetlágán leastadialaš suorggi. Álkivuoda dihte sáhttit dadjat ahte Norggas leat golbma leastadialaš váldosuorggi:

- * *Easkariegádeaddjit*, mii lea eanemusat leavvan Ofuohtas ja Lofuohtas
- * *Ivgu-suorgi*, mii lea viidát leavvan Davvi-Romssas (juohkásan guovtti suorgái 1992:s)
- * *Álttá-suorgi*, mii lea eanemusat leavvan Finnmárkkus.

Dasa lassin leat Norgga bealde muhtun smávit joavkkut eará leastadialaš surggiin. Deatalepmosat dain leat *Boaresleastadialaččat*,

Lundbergialaččat ja *Easkagohccán leastadialaččat*. Buot dát suorggit gullet dasa maid gohčodit nuorta-leastadialaš árbevierrun.

Lea hui váttis muitalit čielga logu galle leastadialačča gávnojit, danne go eai čállojuvvo makkárga miellahttolisttut. 1953:s rehkenasttii ruottelaš báhppa Per Boremann sullii, ja gávnnaš ahte Ruoŋas leat 20 000 leastadialačča, Norggas leat 18 000, Suomas 300 000, Ungárnas 500 ja Amerihkás 370 000. Dát logut eai dáidde leat nu olu earálágánat dán áigge.

Vuosttašriegádeaddjit

Vuosttašriegádeddjiid-suorgi lea vuolgán Davvi-Ruoŋa oarjeguovllu leastadialaš birrasis. Ledje vuosttažettiin boazosápmelaččat Čohkkirasa guovllus geat 1850-logus válde mielde leastadialaš risttalašvuođa ráji rastá go johte ealuideasetguin geasseorohagaide Lulliromsii ja Ofuohttii.

Maŋŋel go Raattamaa jámii, de ii lean oktage čielga árbbolaš moriidusa jođiheaddjin. Okta dain njunuš sárndideddjiin álgoáiggis lei ovdalis namuhuvvan *Jonas Purnu* guhte mángga jagi lei leamaš guovddážiš Raattamaa birrasis. Son lei maiddá beaggán čeahpes soabadeaddjin Amerihká-riidduin. Purnu gulai Ruoŋa sámevuovllu oarjjabeallái. Leastadianisma leavvan lei dagahan ahte Duortnosleagi lulit oassi, erenoamážit Pajala-guovllus gos Læstadius lei bargan báhppan, lei ožžon stuorát válldi moriidusa siskkobealde. Olu Sámi searvegottit oaivviledje dattetge ahte leastadianisma vuosttažettiin lei – ja galggai leat – "Sámevuovllu risttalašvuohta". Muhtun jođiheaddjit dán birrasis čuočču hedje maiddá ahte Raattamaa lei persovnnalaččat virgádan sárndideaddji Jonas Purnu moriidusa boahtevaš jođiheaddjin ovdal go jámii. Go Sámi sárndideaddjit čohkkanedje ságastallat, Purnu jođiheami vuolde, de oaivviledje ahte sis – sárndideddjiid čohkkimis, *sárndideddjiidráđis*, galggai leat bajimus ovddasvástádus moriidusa oppalaš barggus. Čohkkanan sárndideddjiidráđi gohčoduvvui dákkár jahkásaš čogganemiin *Sámevuovllu Vuodđochoahkkimin*. Dákkár nama ožžo belohakkii dan dihte go oallugat dán vuovllu sárndideddjiin ledje sápmelaččat. Sii ledje dávjá hui kritihkalaččat girkui ja báhpaide, ja ledje hui vuostemielas dasa go Duortnosleagi moriiduslihkadusas lei nu lagas oktavuohta girkui ahte maiddá girku iežas báhpat geavahuvvojedje sárndideaddjin. Oskkolaččat geat dohkkehjedje Sámi Vuodđochoahkkima iežaset jođiheaddjin, ožžo áiggi mielde nama "Vuosttašriegádeaddjit". Namma ovddastii álggos daid vuosttažiid geat dahke buorádusa leastadialaš sárndideami geažil, ja geat oskku dovddasteami bokte

ledje vuoiŋŋa bokte rieġádan ođđasit. Maŋŋel šattai "Vuosttašriegádeaddjit" oarje-leastadialaš beali namman, sirren dihte eará leastadialaš joavkkuin.

Duortnosleagis ja Suomas eai lean ovttaoavilis dan oainnus mii Sámeġuovllu searvegottiin lei. Dainnaláġiin earránedje maiddá nuorta-leastadialaš ja oarje-leastadialaš birrasat jagi 1900 birrasiid. Ofuohtas čuvvo eanas searvegottit sámi sárndideddjiid Mikkalo-Jouna (John Mikkelsen) ja Meara-Biehtára (Peder Olsen Fjellidal) geain goappašagain lei lagas oktavuohtha Ruota sámeġuovllu searvegottiin. Sihke dáin ja eará leastadialaččain Divttasvuonas, Ofuohtas ja Lulli-Romssas ledje dasa lassin olu fuolkkit Davvi-Ruotas, nu ahte dát oktavuohtha lei rievtti mielde hui lunddolaš.

Dál leat Vuosttašriegádeaddjit vuosttažettiin Ofuohtas ja Lofuohtas, muhto gávdnojit maiddá searvegottit Finnmárkkus, Romssas, Nordlánddas ja Davvi-Trøndelágas, ja muhtun stuorat gávpogiin lulde (Troandimis, Oslos, Bergenis ja Porsgrunnas). Earret Norgga leat maiddá searvegottit Ruotas, Suomas, Danmárkkus, Enġlánddas, USA:s ja Kánádas.

Vuođđočoahkkima jurdda lea ain hui guovddáži Vuosttašriegádeddjiide. Dat stuora juovllohkamat mat lágiduvvojit juohke jagi Jielleváris, leat hui deatalaččat. Doppe čoahkkana sárndideddjiidráđđi buot guovlluid ovddasteddjiiguin, ja doppe mearridit áššiid mat gusket sárndideddjiid mátkkoštemiide, ja maiddá oahppavaš ja praktihkalaš áššiid mat bohciidit searvegottiid bargguin. Olu riikka- ja olgoriikka-guossit oassálastit juovlabasiid lohkamiidda/čoakkalmasaide. Lohkamiidda sáhttet mánggat duhát olbmot boahtit. Vuođđočoahkkin mearrida guđiid searvegottiid sámi sárndideaddjit galget galledit. Muhtun praktihkalaš áššiid sáhtta Vuođđočoahkkin delegeret báikkálaš váldosearvegottiide. Ofuohta ja Lofuohta searvegottiin lea ovdamearkka dihte našuvnnalaš ovddasvástádus bargui mii lea "oarjin", dat mearkaša Norggas, Danmárkkus ja Enġlánddas, ja Suomas fas lea ovddasvástádus bargui mii lea Báltalaš riikkain ja Ruoššas. Ođđajagelohkamat Narviikkas, mat čuvvot Jiellevári juovllohkamiid, biddjojit bajás mátkeruvttut daidda norgga sárndideddjiide geat čuovvovaš jagi galget galledit iežaset guovllu searvegottiid.

Vuosttašriegádeddjiid lohkamiin leat sihke rohkosat, sálbmáláv-lun ja sárdni. Dábálaččat geavahit guokte sártni: lohket sártni maid Læstadius lea čállán dan sotnabeaivái go čoagganit, ja dasto lea sárdni maid muhtun searvegotti sárndideddjiin doallá Biibbala vuođul. Sárndideaddji lea oalle friddja sártni sisdoalu dáfus, muhto dábálaččat lea Biibbalteaksta mii mitaluvvo ja čilgejuvvo. Sárndideaddji sáhtta dattetge sárndidit guovddáš áššiid birra mat guoskkahit sear-

vegotti, ja buktit praktihkalaš rávvagiid dan dihto báikkálaš dili dáfus. Sárdni ii galgga leat dakkár masa lea ovddalgihtii ráhkkanan, muhto galgá dastánaga boahtit dainna oskkuin ahte lpmil buktá sárdni-deaddjái daid sániid maid searvegoddi dárbaša gullat.

Lohkanlávumis lávlot Landstad reviderejuvvon sábmagirjijis. Čuojanasaid eai geavat. Čoakkalmasa loahpas bohtet dávjá "lihka-hussii" dan bokte ahte olbmot geaidda sárdni lea čuohcán, mannet sárdnideaddji lusa, dahje earáid lusa dovddastit suttuideaset ja fámohisvuodaset, ja dan bokte ožžot suttuid ándagassii addojumi mieloskkolaččain. Lihkahus govvida vuosttažettiin morraša iežas suttuid dihte, dávjá oktan čierumiin, ja siskkáldas ilu go leat ožžon ándagassii addojumi Jesusa nammii. Lihkahusas sáhttet muhtomin boahtit čiekŋalis dovddut albmosii ja sáhttá guoskkahit stuora osiid searvegottis.

Lohkama maŋŋel lea dábálaš čoahkkanit oktasaš borramiidda. Muhtun báikkiin loahpahit eahpeformálalaš oasi lávlumiin ja ságastallamiin vuoiŋgalaš áššiid birra, omd. mot galgá ipmirdit ja dulkot muhtun oasi Biibbalis dahje mot galgá gieđahallat iešguđetlágán etihkalaš áššiid. Buohkat movttiiduvvojit searvat ságastallamii, ja searvegotti oainnuid bokte geahččalit gávdnat vástádusaid mat sáhttet leat buorit ja ávkkálaččat iežas ja searvegotti oskkueallimii.

Ivgu-suorgi

Birrasiid 1900 jahkečuodi molsumis badjánaedje muhtun vuostelasvuodat Ivgu-sárdnideaddji Erik Johnsen ja Vuostašriegádeaddji sárdnideddjiid gaskkas maid Peder Olsen Fjellidal jođihii. Erik Johnsen lei doaibman sárdnideaddjin 1860-jagiid loahpageaži rájes juo. Dassáži go Raattamaa jámii, lei Erik Johnsenis lagas oktavuoha sinna ja Ruota searvegottiiguin. Áiggi mielde šadde sus eará oainnut muhtun oahppaáššiid dáfus go eará sárdnideddjiin ledje, ee. gástta mearkkašumi dáfus bestojumi ektui ja Vuodđočoahkkima fámu dáfus. Erik Johnsen ja su čuovvoleddjiid Biibbala ja luhterlaš čállagiid guorahallan dagahii ahte sii deattuhišgohte garrasit gástta mearkkašumi bestojumi dáfus. Dát dagahii ahte son earránii Vuostašriegádeaddji sárdnideddjiin. Su jođiheami vuolde šattai Davvi-Romssa leastadialaččain lagas oktavuoha sáhtagirkuin. Dat dagahii ahte Ivgu-suorgi dađistaga unnit deattuhii čielga *leastadialaš* oahp-

August Lundberg, Ruotta ja Erik Johnsen, Ivgu. Erik Johnsen bárdni, Erik Eriksen beavddi duohken.

paárbevierus, ja baicca čuovvolii *luhteroahpa*. Danne lea luhterlaš dovddastusčála, *Konkordiegirji*, šaddan erenoamáš deatalaš oahppavuodđun Ivgu-leastadianismmas. Konkordiegirjii leat reformašuvdnaáiggi guovddáš oahppačállosat, ja lea ollislaččat dovddastusčála Ruota girkus gos Læstadius lei báhppan. Dušše muhtun oasis čállagis adnojuvvojit Norgga girku dovddastusčálan. Ivgu-suorggis eai ane dán luhterlaš deattuheami ođasin dahje spiehkasteapmin Læstadiusa oahpas danne go Læstadius lei ieš luhterlaš ja báhppa luhterlaš girkus. Čielggadeami maid čálie 1934:s "Leastadialaččaid oskku ja oahpa birra" álggahii Erik Johnsen čilgehusain mot Læstadius álo doahttalii luhterlaš girku dovddastusčállagiid, ja ahte leastadialaččat danne galget čuovvut seamma čállagiid iežaset oahpas ja oskkus.

Ivgu-suorggi almmolaš namma lea "Luhter-leastadialaš searvegoddi". Dáinnalágiin čuvgejit sihke leastadialaš ja luhterlaš árbbi. Earret luhterlaš dovddastusčállagiid, leat maiddái Erik Johnsen ja daid eará boarraseamos sárndideddjiid sártnit maiddái deatalaččat. Dát sártnit leat čohkkejuvvon girjái *Taler av Erik Johnsen m.fl.*

Okta sivva dasa go Ivgu-leastadialaččain šattai nu lagas ovttag bargui Norgga girkuin, sáhtta leat ahte háliidedje vuostálastit friddjagirkolaš searvegottiid ásaheami. 1800-logu loahpageahčen ledje ee. baptisttat, metodisttat ja mormonalaččat aktiivalaččat Romssas. Erik Johnsen oaidnu gástta dárbbaslašvuoda dáfus dáidá vuolgán su doarrumis friddjagirkuid vuostá. Ruovttugásta lea heahtegásta ja lea leamaš dábálaš Ivgu-leastadialaš árbevierus, eará leastadialaš suorggit eai leat nu olu deattuhan gástta, muhto baicca persovnnalaš jorgalusa.

Ivgu-leastadialaččaid lohkat sulastahttet hámi dáfus oalle eará leastadialaš surggiid lohkamiid. Álggahit sálbmálavlumiin, rohkosiin, oskku dovddastemiin ja Áhččemin-rohkosiin. Dasto lohkojuvvo sárdni, dábálaččat Luhtera poastalis, muhto sáhtta maid leat sárdni maid moriidusa ovdalaš sárndideaddjit leat čállán, omd. Erik Johnsen. Maiddái Læstadiusa sártnit geavahuvvojit. Dát gohčoduvvo *postal-lohkamin*. Dasto sárndida sárndideaddji muhtun Biiibalteavsttas. Lohkan loahpahuvo sálbmálavlumiin, rohkosiin ja buressivdnádusain. Lohkamiin eai geavahuvo "olggaldas" gaskaoamit nu go musihka dahje koarralávlun, muhto sáhttet gal geavahit orgela jus lohkan lágiduvvo girkus.

Ivgu-leastadialaččaide leat Luthera čállagat šaddan deataleappot go Læstadiusa čállagat. Dát lea šaddan oalle dábálažžan nuorta-leastadialaš birrasiin. Nubbi dovdomearka Ivgu-suorggis lea ahte nu gohčoduvvon "lihkahus" ođđa áiggi lohkamiin lea šaddan

"Leastadialaš bearaš", leastadialaš njunuš sárdnideaddjit b. jagi 1900. Bajimusas gurutbealde: Petter Bakkejord, Erik Johnsen, báhppa L.L. Læstadius, Juhani Raattamaa, Antin Pieti ja John Mikkelsen.

mihá hárvvet go eará leastadialaš surggiin. Sivvan dasa lea ballu ahte lihkahus galgá šaddat olbmo daguid hápmin. Luhterlaččat dáguhit ahte olmmoš lea suttolaš ja bestojupmi boahdá danne dušše árpmu oskku bokte, ii ge olbmo daguid bokte.

Ivgu-suorggi váldoguoovu lea Davvi-Romsa, muhto leat maiddái searvegottit Finnmárkkus ja Lulli-Romssas. Ivgu-suorggi deahtaleamos čoahkkananbáiki lea Ivgubahta, gosa huksejuvvui čoakkalmasviessu nu áigá go 1895:s. Dat lea mángii stuoriduvvon, ja viha-huvvui girkolaš atnui 1931:s. Boarraset áiggis lei Ivgubahta deahtalaš báiki danne go doppe lei stuora márkansadji, ja doppe dollojuvvojit

ain lohkat márkaniigge (skábmamánu álggus) gosa sáhttet čoahkkanit olu olbmot rohkosiidda, sálmmaid lávlut ja sártniid gullat. Dákkár čoakkalmasain čoahkkana maiddái sárdnideddjiidráđđi, dat mearkaša moriiduslihkadusa guovddáš sárdnideaddjit. Dalle mearridit mátkeruvttuid gos sárdnideaddjit galget fitnat boahttevaš jagi. Almmolaš lohkamiin lávlot Landstad boares (ii rievdaduvvon) sálbmagirjijis. Eahpeformálalaš lohkamiin geavahit dávjá sálbmagirji maid searvegottit ieža leat ráhkadan. Dat gohčoduvvo "*Vekter-ropet*". Girjjis leat maiddái vuoinjalaš lávlagat maid Davvi-Norgga, Suoma ja Ruota leastadialaččat leat čállán.

1990-logu álgogeahčen dagahii guhkitáigge siskkáldas riidu ahte lvgu-suorgi earránii "fundamentalisttalaš" ja "liberála" suorgin. "Liberála"-namahus lea veaháš eahpedárkil, danne go goappašat suorggit leat teologalaččat konservatiivvat. Vuostelasvuodát vulget belohakkii teologalaš áššiin (omd. Biibbala sivdnádusčilgehusa oainnus) ja belohakkii ehtalaš norpmain (omd. earráneami ja ođđasis náitaleami oainnus). Ledje maiddái eará vuostelasvuodát, omd. autoritehta- ja jođiheami-oainnus. Goappašat suorggit gohčodit iežaset luhterlaš-leastadialažžan, muhto dollet lohkamiid goabbat searvegottiin, ja orro leame váttis soabadit dán guokte beali lagamus áiggis. Nu gohčoduvvon "liberála" bealli almmuha bláđi *Under vandringer*. Dat eambo konservatiivvalaš bealli ("fundamentalisttat") mii lea gievrrat lvgu siskkit osiin, leat almmuhan sierra lávllagirji, *Det gamle vekter-rop*. Sii leat maiddái deaddilahttán ođđasit olu boares luhterlaš čállagiid.

Čoakkalmas Návuonas
ođđajagemánus 1980. Vuorká:
Nord-Troms Museum (govva: Eirik
Borg).

Álttá-suorgi

Vuostelasvuodát Sámi Vuodđočoahkkima dáfus dagahii eará organiserema Duortnosleagi ja Suoma leastadialaš moriidusas. Álttás, Gávnuonas, Fálesnuoris ja Hámmarfeasttas orro olu kvena sisafárrejeaddjit geain lei lagas oktavuoha Supmii ja Duortnosleahká. Sidjiide lei lunddolaš doalahit lagas oktavuoda suomagielat searvegottiiguin. Álttás ožžo leastadialaččat čeahpes jođiheaddji, sárdnideaddji ja jiekramearraskiipahoavdda *Petter Posti* (1836-1918). Son fárrii Norgii 1868:s ja mátkkoštii olu sárdnideaddjin sihke Finnmárkkus ja Davvi-Romssas. Sii guđet čuovvodejje su, guđde oarje-leastadialaš oahpa Vuodđočoahkkima birra. Sii biehttaledje maiddá Erik Johnsen oainnu gástta birra. Maŋŋel go Posti jámii, šattaiga *Karl Huru*, Čáhcesullos ja *Ananias Brune*, Čáhcesullos, maŋŋel Hámmarfeasta, deatalaččat searvegotti barggus, ja Álttá leastadialaččat gohčoduvvodejje áigá juo "Huru/Brune-suorgin".

Vuostelasvuodát ee. Amerihká leastadialaš searvegottiid organiserema dáfus badjánii 1930:s digaštallan mii dagahii earu muhtun lohkamis Oulus Suomas 1934:s. Unnitlohku duvdovuvvui olggobeallái ja vuostebealli gohčodišgodii sin *Smávuvuosttašriegádeaddjin*. Ieža gohčodedje iežaset "Ráfi sátnin" (suomagillii *Rauhan Sana*). Dán joavkku vuostá barge boaresleastadialaččat Suomas mat 1914:s ledje organiserejuvvon "Suoma Ráfiovdastusaid Guovddášlihtun" ("*Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys*", oaniduvvon SRK). Dát joavku lea logu dáfus dál stuorámus buot leastadialaš surggiin. Namma "boaresleastadialaččat" (suomagillii *Vanhoilliset*) vuolgá dan earus mii lei nuorta-leastadialaččain maŋŋel 1900 jahkečuodimolsuma gos *Easkagohccán olbmot* sierranedje sierra suorgin (gč. vuolábealde). Boaresleastadialaččaid ja smávuvuosttašriegádeddjiid earu maŋŋel 1934:s čuvvo Oarje-Finnmárkku leastadialaš searvegottit dan maŋŋelis namuhuvvon suorggi, ja lea dan rájes leamaš nuorta-leastadialaš suorggi deataleamos ovddasteaddjin Norggas. Sis lea lagas ovttasbargu Duortnosleagi buohtalassearvegottiiguin, gos smávuvuosttašriegádeaddjit guhká leat leamaš gievrramusat.

Norgga smávuvuosttašriegádeddjiid váldoguovlu lea ain Oarje-Finnmárku, erenoamážit Áltá, muhto gávdnojit maiddá searvegottit Harstad-guovllus ja Nuorta-Finnmárkkus. Searvegottit leat 1930 rájes almmuhan sierra bláđi Álttás: *Sions blad*, ja sii ledje maiddá vuosttažat geat almmuhedje sierra leastadialaš lávllagirji; *Aandelig Sangbok*, mii ilmmat 1914:s. Dat lea mángii deaddiluvvon ođđasit, rievdamiiiguin, maŋemustá 1988:s (*Åndelig Sangbok*). 1990:s almmuhuvvui jagi 1919 *Aandelig Sangbok* ođđasit.

Eará leastadialaš joavkkut

Jur ovdalaš jahkečuodimolsuma (1900) badjánii stuora moriidus Gihttelis Davvi-Suomas. Dan áigge čuočuhedje ahte leastadialaš moriiduslihkadus lei massigoahtán fámu. Muhtun sárdnideaddjit deattuhedje dan dihte dárbbu ođastit Læstadiusa áiggi vuoddomoriidusideálaid. Dát joavku oaččui namahusa *easkagohccán olbmot* ja šattai iešheanalaš suorgin sullii 1907:s. Sii geat doalahedje "boares" leastadialaš árbeviero, gohčoduvvojedje *boaresleastadialažžan*. *Easkagohccán olbmot* geat dáhtto ođđa moriidusa, ii ge dušše doalahit "boares" moriidusa, deattuhedje ahte Biibbalaš ráđit ja neavvumat galge leat risttalašeallima ofelažžan. Sii deattuhedje maiddái ahte lei dárbbalaš persovnnalaččat gáhtat ja dahkat buorádusa vai ii šaddan "árpmusuolan" (dakkár gii atná iežan duohta risttalažžan almmá jorgalusa haga). Erenoamáš *easkagohccán olbmuid* dáfus lea maiddái ahte sis lea stuorát beroštupmi mišuvdnadoaimmade eará riikkain.

Tomas Paave (1827-1912) lei boazosápmelaš Pajalas eret. Son náitalii 1852:s Elen Nilsdatteriin (1829-1911) Sárevuomis Čohkkirasas. Soai oaččuiga ovttá nieidda, Maria, guhte náitalii Amund Henrikseniin Snoalttas Evenáššis. Paave fárrii su lusa boarásnunbeaivái. Paave lei Juhani Raattamaa fuolki, ja oaččui veaháš oahpu sus. Paave lei nuorran moriidan go lei Læstadiusain sága-stallan. Son bargagođii sárdnideaddjin Norggas sullii 1860 rájes ja šattai Ofohta leastadialaš searvegottiid deatalaš jodiheaddjin.

Danne šattai dán suorggis lagas ovttasbargu girkolaš mišuvdna-organisašuvnnaiguin. Suorgi gávdno Norggas (Nuorta-Finnmárkkus), muhto eai leat šat nu olu čuovvoleaddjit doppe. Muhtun báikkiin leat ovttasbargagohtán eará leastadialaš joavkkuiguin, omd. Čáhcesullos Ivgu-surggiin ja Buodggáin fas Vuosttašriegádeddjiiguin. Suomas leat boaresleastadialaččat stuora joavku.

Lundbergialaččat leat eará leastadialaš suorgi mii álggahuvvui Lulli-Romssas. Dán joavkku duogáš lea sámi sárdnideaddji *Tomas Paave* (1827-1912) sárdnidandoaibma. Son lei Pajalas eret. 1860 rájes jođii son viidát Lulli-Romssas. Son ásaiduvai Evenáššái 1877:s, gosa okta su nieiddain lei náitalan. Paaves ii lean makkárga čielga oavil Vuosttašriegádeddjiid oainnus Vuodđočoahkkima dáfus, muhto son geahččalii soabadit beliid. Son doalahii buori oktavuoda Erik Johnseniin ja son ovttasbargagođii ruottelaš sárdnideaddjiin *August Lundbergain* (1863-1930) Láttváris Davvi-Ruotas.

August Lindberg galledii dávjá Fjelldal searvegotti Lulli-Romssas maŋnel go Paave jámii. Dán oktavuoda bokte ožžo Lulli-Romssa searvegottit eambo nuorta-leastadialaš hámi, mii ee. dagahii ahte sii biehtaledje Vuosttašriegádeddjiid searvegoteoainnu ja deattuhedje lagas oktavuoda girkuin. Erik Johnsen ja August Lindberga lagas oktavuohta bisttii gitta 1925 rádjái. Dalle bohciidii bistevaš earru Ivgu-suorggi ja Lundbergialaččaid gaska. Dán áigge lea Lundbergialaččain lagas oktavuohta olu nuorta-leastadialaš searvegottiiguin Ruotas, ja dasa lassin leat maŋemus jagiid fas ovttasbargagohtán Áltá-surggiin (smávvuosttašriegádeddjiiguin).

Oahppa

Čohkkiras lea dán áigge smávva giláš sullii miilla Girona olggobealde. Dolin lei Čohkkiras deatalaš márkanbáiki. Dohko huksejuvvui unna kapeallaš 1608:s. 1700-logus rievdaduvvui kapealla girkun ja oaččui dáláš hámi. 1958:s ráhkadii dáiddár Bror Hjort ođđa áltártávvala girkui. Dat lea golmma oasis: guovddášoassi mii čájeha biidnašuvvan Kristusa, ja guokte siidotávvala mas leat leastadianismma govvosat. Dát áltártávval galgá leat min "láse" leastadialaš oahpa sisdollui.

Olbmot lága vuolde

Vuosttaš govva čájeha *olbmo lága vuolde*, dat mearkkaša olbmo iežas lunddolaš dilis. Risttalaš oskku mielde ii leat olmmoš iešalddis buorre. Luther dajai ahte "olmmoš lea roahkkasan alcces" ja oaivvildii ahte olmmoš lea dakkár mii vuosttažettiin jurddaša iežas birra ja mii sutnje lea buoremus. Muhtun sártnis sárdnidii Læstadius ahte "dat mii lea oaččis riegádan, lea oažži" ja čilgii dan ná:

Oččiin ipmirduvvo olbmo billahuvvan luondu ja bahádáhttu; ii dušše Áttána ja Eva árbesuddu, muhto maiddái suddolaš dagut mat badjánit jurdagiid, sániid ja daguid bokte. Oačči bokte čuožžilit váimmus bahás jurdagat, bahás háliidusat ja himut, fuorrávuohhta, suolvavuohhta ja gáđášvuohhta, hánisvuohhta, vašši, gudneáŋgirvuohhta ja iešvuoiggalašvuohhta. Lea dološ olmmoš, "dološ Áttán", mii dán báikkis gohčoduvvo

Čohkkirasa girkun. Girkostallan 1903.

oažžin. Ja dát dološ olmmoš lea lunddolaččat nu stuoris ahte illá čáhká girkouksaráigge sisa, ja dasa lassin lea nu šigolaš ahte ii gierdda gullat sáni ge fuorrávuođa ja suolvuođa birra. Lea nu rehálaš ahte ohcala gudnis go eahpevuoiggalaččat šikkohallá. Vaikko dološ olmmoš lea furrošan ihkku, de ii galgga man ge dihte su boahtit nuktalit beaivet, ja jus dat ija seavdnjadasas lea suolvádan, de ii leat ovttasge vuoigatvuohta šiggut su beaivet. (Sárdni Golbmaoktalašvuođasotnabeaivvi, jahki ii leat dieđus, "Girkopoastalis").

Buot luhterlaš – ja nu maiddái leastadialaš – dovddastusa vuodđu olbmo lunddolašvuođas lea ahte suddu earuha olbmo Ipmilis. Ipmila sáni sárdnideami bokte, dat mearkkaša Lága bokte, boktojuvvo olmmoš nu ahte sáhtá dovddastit suddu das go Láhka muitala mii suddu lea. Go Læstadius sárdnidii – nu go oaidnit govas olgeš bealde – de sárdnidii son garra sániiguin buot dan bahá birra mii dáhpáhuvai olbmuid gaskkas ja servodagas. Læstadiusii lei deatalaš boktit olbmo oamedovdu nu ahte sáhtii ipmirdit ahte suddu hearddohuhtii Ipmila. Ipmila váibmu čieru go su mánát suddudit. Juste dát lea Læstadiusii buot stuorámus vearrevuohta máilmmis, ahte Ipmil ieš gillá. Son dadjá juo njuolgut ahte olbmot leat duohtavuodas almmálaš Áhči goddit:

Maid dii dál jurddašehpet, dii Váhnengoddit? Dii dáidibehtet jurddašit ahte Váhnema váimmus gávdno ain ráhkisvuohta vaikko dii lehpēt luoitán vara Su suonain. Dii várra jáhkkibehtet ahte almmálaš Váhnēn ráhkista ipmilmeahtun mánáidis vel helvehis nai gosa ipmilmeahtun ja buoššuduvvon mánát leat Su vuodjudan. Muhto Ipmil ii divtte iežas cielahit. Ii sáhte gávdnot nu olu ráhkisvuohta Váhnema váimmus ahte Son sáhtá maiddái sin ráhkistit geat eai leat dušše goddán Su, muhto maiddái dulbmot Su vara ja bilkidit Su hávddi maŋjel go Son lea jápmán. Muhto jus Váhnema váimmus ain gávdnošii ráhkisvuohta ja árbmu maŋjel go Son lea jápmán, de lea dat dušše daidda mánáide geat dál čirrot ja čippustit Su hávddi guoras ja šuhket: "Almmálaš Váhnēn, mii leat russiinávlēn du! Mii han leat goddán du ja vuodjudan du helvehii. Lihka, lihka, ráhkis Váhnēn, ja gula morašlaččaid, gáhtavaččaid ja váivvániid šuoħkima!"

"Dahkket jorgalusa!" Čohkkirasa girku áltártávval, man Bror Hjorth lea dahkan.

Olbmot govas leat juste dakkárat geat leat gullan Lága ja dovdastan suttuideaset. Danne dahket nu go govas oaidnit: dievdu gurutbealde cuvke fárpala man siste lea buolliviidni ja leike dan eatnamii, ii ge áiggo šat juhkat alkohola. Boazosuola buoktá suolabohcco ruovttoluotta rievttis eaiggádii. Soai geat leaba biehtalan girku ja servodaga njuolggadusaid, bohtiba máksit suttuideaska ja eallit rievttis eallima. Duogábealde oaidnit Čohkkirasa girku. Albmi lea seavdnjat. Lea dálveidja, muhto násttit ja almmi čuovggat čájehit ahte lea doaivva. Stuora, vilges várit govas govvidit Sinai-várit gos Láhka addui vuosttaš geardde Mosesii. Lea seamma láhka maid Læstadius dál sárdnida Sámis. Láhka dattetge ii leat evangelia. Lei Kristus guhte buvttii evangelia, ja danne sirdit boahte govvii.

Kristus guovddážiis

Risttalaš oskku guovddáš lea Jesus Kristus, maiddái leastadialaš risttalašvuodas. Danne lea su govva áltártávvala guovddážiis. Lea *gillájeaddji Kristus* maid oaidnit govas. Guoddá go ruossa vai čohkká go dan nalde, dat ii leat áibbas čielggas, muhto lea iešalddis juo mávssolaš. Risttalaš osku čuoččuha ahte Kristus guttii buot máilmmi suttu ruossa nalde olbmuid dihte: "son mávssii min velggiid vai mii oažžut ráfi", čuožžu Biibbalis. Go Kristus guoddá ruossa, de lea dát árvmugasvuohtha masa čujuhuvvo, dakkár dahku mii gáibidii ahte son diktá iežas russiinávlejuvvot ja jápmit. Muhtun leastadialaš sárdnideaddji, Petter Bakkejord Herjangeris Ofuohtas, guoskkahii dán muhtun sálmmas maid ieš čálii sullii 1910:

*På korset jeg deg skuer, I rene purpurdrakt,
Ditt hjerteblod, den purpurflod
Ut av ditt hjerte flyter, den har oss livet brakt.
På korset jeg deg skuer i røde purpurdrakt.*

Áltártávvalis lea ruossa málejuvvon rukses ivdnái mii muittuha Jesusa "váimmuvara", ja su gilggas golget stuora varragoaiikkanasat. Muhto gillámuš maid varra muittuha, buktá buori: dat dagaha ahte "almmálaš Váhnen" addá olbmo suttuid ándagassii ja ahte tuttolaš olmmoš oažžu ođđa eallima. Olmmoš *seanada* lpmiliin. Dainnalágiin šaddá ruossa dakkár báikin gos oskkolaš olmmoš beassá vuoiŋgastit oskkus. Govas govviduvvo dát vuos dan bokte ahte Kristus "čohkká" ruossa nalde, ja dasto dan bokte ahte go varragoaiikkanasat gahččet eatnamii, de dat šaddet stuora rukses lieđđin. Dát govvida dan ođđa eallima mii ealáska, eallin mas seanadeapmi, ráfi ja vuoiŋgasteapmi leat guovddážiis. Čuovvovaš vearsa Petter Bakkerjorda lávlagis lea ná:

*O syn som aldri glemmes, ei enn I dødens stund,
Ved korsets fot hvor jeg ditt blod
I strømme ned å rinne som gav meg sjelefred.
O syn som aldri glemmes, ei enn i dødens stund*

Buot risttalaš osku lea vuodđuduvvon dasa ahte go Kristus jámii ruossas, de son dagai dan vai olbmot ráfáiduvvet lpmiliin ja ožžot doaivaga agálaš eallimii. Dat mii lea erenoamáš leastadialaš oskkuin, lea ahte geaidnu oažžut ráfi lpmiliin álo manná min lagamuččaid bokte. Vurdojuvvo ahte sii geat dovddastit suttuideaset ja vearrivuođaid eallimis, mannet dan olbmos dahje olbmuin bivdit ándagassii. Olm-

moš gávnada lpmiliin lagamuččas bokte, ja agálašvuodadoavaga dáfus lea áibbas dárbbášlaš ahte son geas bivdá ándagassii, luvve su sániiguin: "Don leat ándagassii addojuvvon Jesusa nammii ja soabahusvarrii." Leastadianismmas gohčoduvvo dát "čoavddafápmun" ja lea deatalaš ahte dát fápmu "luvvet" suttolaš olbmo, dat mearkkaša čoavdit su heajos oamedovddus, ii gula dušše dihto válljejuvvon olbmuide, nu go omd. báhppii. Čoavddafápmu lea juoga mii lea buot olbmuid *danne* go oskot evangeliai.

Leastadialaš osku ii leat rievttie mielde dađi "ártegeabbo", olmmoš bivdá ándagassii suttuidis ovddas ja oažžu ándagassii addojumi iežas lagamusas. Nu gohčoduvvon "lihkahus" leastadialaš lohkamiin sisttisoallá dan ahte go dáikkiha suttuidis dáfus, de reagere morrašiin, omd. čierumiin, muhto go oažžu ándagassii addojumi, de illuda ja sáhtá sallut earáid ja – goit ovdalaš áigge – čuorvut ja čierut iluin.

Áltártávvala govas oaidnit maiddá eará govvádusaid. Das lea fiskes beassášliljá mii muittuha beassážiid go Kristus bajásčuožžilii jábmiid luhtte. Das lea vilges lieđđi eatnamis mii govvida ahte oskkolaš olmmoš lea ožžon odđa ja buhtis eallima. Muorat ja lieđit muittuhit Edengárddi ovdal sudduijorralemi. Dat leat govvan das ahte oktavuohhta lpmilii lea ođasmahttojuvvon ja ahte suddu ii šat earut olbmo su almálaš Váhnemis.

Ođđa olmmoš

Olgeš govva áltártávvalis čájeha olbmuid geat leat vuostáiváldán oskku. Læstadius čuožžu ovddemusas govvas ja čippusta sámi nissona ovddabealde geas lea glorie oaivvi birra. Dat lea "Sámeguovllu-Márjá", nisu gii iežas risttalaš vihtanuššama geažil šattai su vuoiŋgalaš "eadnin" ja láidii su ealli oskui. Læstadiusa duohken lea Juhani Raattamaa guhte šattai Læstadiusa vuoiŋgalaš árbbolaš. Lei son guhte organiserii ja jođihii moriiduslihkadusa jahkečuodimolsumii. Su duohken oaidnit viesu. Dat lea Raattamaa ruoktu Sáivomuotkkis mii gohčoduvvui "Sámi-akademiijan" danne go doppe gávnadedje lihkadusa guovddáš jođiheaddjit ságastallat mot moriidus galggai viidáseappot ovddiduvvot. Doppe ságastalle buot teologalaš čuoimmaid mat bohciidedje searvegottiin. Raattamaa-dálu sáhtášii várra gohčodit leastadialaš "siidda" guovddážin, danne go dat vuohki mot ságastalle lihkadusa áššiid, muittuhii mánggaládje dološ siida-servodaga. Raattamaa lei siiddaisit, muhto buohkat barge veahkkín čoavdit váttisvuodaid mat ain bohciidedje.

Olgeš bealde govvas oaidnit náittosbára sallalaga. Dás lea "luvvenčoavdda" anus. Soaitá ahte dievdu ferte bivdit ándagassii juogaman ovddas maid lea dahkan ja nisu fas cealká sutnje ándagassii addojumi "Jesusa divrras nammii ja soabahusvarrii" nu go dahket leastadialaš árbevieru mielde. Dakka sudno maŋábealde njuikkoda nisu allagasas. Dat lea dat sámi nisu gii guhká lei eahpidan ja bártidan oskkuinis, muhto gii juovlamánu 7. beaivvi 1844 luovvanii eahpádusas dan seammás go Gárasavvon-guovllus lei eanandoargástus. Son govvida maidái buot eará oskkolaš olbmuid geat ožžot

Čohkkirasa girku áltártávval (Bror Hjorth dahkan).

ándagassii addojumi suttuideaset ovddas ja geat dan dihte illosit dieđu geažil.

Áltártávvala gurut gova ektui lea dán govas dievas geassi. Eatnamis leat olu lieđit. Læstadius geavahii dávjá luonddugovvadásaid sártniinis ja sárdnidii dálvvi seavdnjadasa ja buollaša govvan eahpeoskkolačča dilis, ja geasi iluid fas boahttevaš agálašvuoda govvan. Go galggai fárret Gárasavvonis Pajalai, de dagai son earrudearvuodaid searvegottiinis čuovvovaš sániiguin:

Báhcet dearvan, dii easkariegádan mánát geaid almmálaš Váhnen lea riegádahttán garra bákčasiiguin ja vardimiin! Báhcet dearvan, dii easkariegádan mánát geat veallábehtet ja čierrubehtet dán máilmmi galbma láhttis! Vare Váhnen loktešii din bajás dán galbma láhttis, basašii din ráinnasin eallima čáziin, gurppášii din ráinnas gárvvuid sisa ja dollešii din rattis vuostá. Vare Son bijašii čiččis čierru mánáid njálbmái vai heaittáše čierrumis ja geahčaše iluin Sutnje gii sin riegádahtii. Báhcet dearvan, buot dálvegaccebat ja geassespálffut! Almmálaš Váhnen, guhte biebma garjjáčivggaid vuogas áiggis go sii čurvot Su, vare Son attášii didjiide mielkki, vuoja ja honnega go dii nealgubehtet. Vare Son várjalivččii din ja suodjalivččii buot gaccebiid fálli gaccain. Ellet dearvan, dii állahat ja cizážat geat lehpet lávlon ja vizardan divrras muorain oktonas vádjoleddjiide. Vare Ipmil árpmustis suovašii mu gullat állahiid ja cizážiid vizardeame Ipmil ja Lábbá ovddas almmálaš riikkas ja lávlut dan ođđa lávlaga eallima muoras.

Ealli osku maid juogada iežas lagamusaiguin ándagassii addojumi ja seanadeami bokte – dat lea leastadialaš oahpa mihtilmasvuohhta. Lei dát mii dalle dolin bullehii Sámi ja mii ain dál gohkke dola oskkolaš olbmuid váimmuin.

Čadaheapmi

Ovdalaš áigge lei dábálaš ahte lohkat dollojuvvojedje olbmuid ruovttuin gos lei doarvái buorre sadji buohkaide geat háliidedje čuovvut sártniid. Muhtomin sáhtii šaddat hui gárži, muhto dat ii lean váttisvuohta. Dat lei baicca mielde ovttahttime olbmuid oktasašvuhtii gos risttalašvuohta lei guovddáži. Muhto oktasašvuođas lei maiddái beaivválaš eallin deatlaš. Sárndideapmi galggai doalvut olbmuid jorgalussii ja *buorádussii*, dat mearkkaša ahte manai bivdit ándagassii sutuidis ovddas dan olmos gean vuostá lei verrošan. "Buorádus" galggai leat geavtlaš *buorideapmi* das mot guhtege elii beaivválaš eallima: suollagat galge heaitit suoládeames, juhkkat galge heaitit juhkamis, giellásat galge heaitit gielisteames jna. Religiovnas ja eallinvuogis lei danne hui lagas oktavuoha ja searvegoddi šattai mángii dego "okta, stuora bearaš". Ja seammaládje go bearašlahtut fuolahedje guhtet guimmiideaset, de fuolahedje oskkolaččat mieloskkolaččaid. Muhtomin ledje nu fuolalaččat ahte šattai jur váttisvuohtan. Ledje garra njuolggadusat, danne go eai galgan "meannudit seammaládje go dát máilbmi". *Máilbmi* lei stuoraservodat – ja girku lei oassi "máilmmis". Sámi searvegottiin šattai "máilbmi" dávjá seamma go dáčča servodat. Danne sáhtte sámi searvegottiin doalahit árbevirolaš sámi árvvuid, vieruid ja dábiid, maid ii álo sáhtán dahkat servodagas muđui – "máilmmis". Lassin dasa ahte addit oadjebasvuođa sielu agálaš vuorbba dáfus, adde leastadialaš searvegottit danne maiddái čielga ja dánbealát oadjebasvuođa sámivuođa ja sámi vieruid ja árvvuid dáfus.

Searvegottiin gulle maiddái sártniid sámegillii ja sáhtte lávlut sálmmaid iežaset gillii. Doppe sárndidedje dievddut ja nissonat geain lei sámegiella eatnigiellan, ja sártni jođii váimmus váibmui. Sámegiella šattai searvegotti "váimmugiellan", muhto girkus ja muđui servodagas lei dárogiella vuosttašgiella. Dáruiduhttin šattai dađistaga garraseabbon 1800-logu mañit oasis, ja jahkečuohtemolsumis galggai máhttit hupmat dárogiela jus oba galggai ge beassat oastit dan eatnama gos iežas dálle lei! Norgga girkus ja skuvllas ožžo báhpát ja oahpaheaddjit maiddái ekonomalaš bálkkašumi go ovddidedje dárogiela. Muhto leastadialaš searvegottiin lei dilli nuppeládje: doppe ledje sámi sárndideaddjit geat hupme ja sárndidedje sámegillii. Moriiduslihkadusas ledje nanu ruohttasat Sámis ja Læstadius gulai ieš sámi sohki ja máhtii sámegiela. Pastoraleksámenistis 1843:s lei son maiddái almmolaččat čuočuhan – sámegillii! – ahte sápmelaš lea buoret olmmoščearda go láddelaš ja dáčča (julevsámegillii: *sabmelats lä pu-roeb almatjsjårda go Laddelats ja Dadtja*). Ja go moriiduslihkadus

Karášjoga sámi nisu lávlumin
sálmma.Vuorká: Sámemišuvdna,
Troandin.

leavagođii Davvikohtas, de ledje dávjá sápmelaččat geat ledje nju-
nuš sárdnideaddjit. Danne ii lean makkárga hehttehus leat
sápmelažžan leastadialaš searvegottis – lei baicca nuppeládje!

Leastadialaš moriiduslihkadus leavai johtilit. Áiggi mielde serve
maiddái dáččat dasa. Sis lei okta osku ja oktasaš mihttomeari: agá-
laš eallin. Dát oktasašvuolta risttalaš oskkus mielddisbuvttii nappo
oskkolaš oktavuoda beroškeahhtá čearddalaš rájiin. Dađistaga bohte
oallugat oskui, nu oallugat ahte šattai dárbbalaš huksegoahit sierra
čoakkalmasviesuid vai buohkat čáhket oktanis lohkamiidda. Dát da-

gahii ahte moriiduslihkadus dađistaga šattai sierra áсахuŝŝan, dat mearkkaša ahte áсахedje struktuvrraid mas lea fásta jođihangoddi, čoakkalmashápmi ja oktasaš njuolggadusat das mot galggai eallit "leastadialažžan".

Muhtun áigge 1870-logus ledje garra digaštallamat galget go earránit girkus ja áсахit sierra girkoservodaga. Nu goit dahke Amerihkás, manne ii maiddá Davvikalohtas? Juhani Raattamaa almmatge biehttalii, ja nu šattai. Leastadialaččat bisso stáhtagirkus ja ožžo gástta ja bassi eahkedismállásiid doppe. Dákkár áššiide dárbbášedje báhpá veahki. Seammás lei deatalaš doalahit veaháš gaskka báhpáide ja girkui. Leastadialaš birrasis šattai omd. deatalaš geahččaladdat báhpá: lei go son luoheteahtti báhpá – lei go son duođai *oskkolaš*? Muhtun báhpá Dálmeluovttas Álttás oassálasttii muhtomin leastadialaš lohkamiidda Lákkoovuonas. Lei guhkes čoakkalmas: lohkan bisttii vihtta diimmu. Maŋŋel lohkama boradedje máŋga diimmu, ja dalle geahččaladde báhpá. Son fertii vástidit olu jearaldagaid oskkus birra. Son muitala ieš ahte son ipmirdii ahte ferte gierddahallat, muđui gal lea vuoittahallan! Son birgii almmatge bures ja dohkkehuvvui áiggi mielde buorren báhpá.

Leastadialaš *čáđaheapmi* mearkkaša mot galgá eallit ja oskut leastadialažžan. Dát čáđaheapmi mearkkaša máhttit doahttalit iežas iešvuođaid ii ge čuovvolit máilmmi, muhto seammás čájehit iežas risttalaš oskku seammaládjge go girku nai oahpaha. Muhtomin leat leastadialaččat deattuhan dušše nuppi beali ja čuoččuhan iežaset iešvuođa dan bokte ahte vuostálastet daid ortnegiid ja árvvuid maid stuoraservodat, oktan girkuin, ovddasta. Eará háve fas leat deattuhan lojalitehta girkui ja servodahkii, ja omd. aktiivvalaččat searvan politihkalaš eallimii. Deataleamos lea dattetge dávjimusat leamaš deattuhit iežas earálágánvuođa earáid ektui ja čájehit ahte ovddasta eará árvvuid go mat servodagas muđui gustojit, ja ahte doalaha dan eallinvuogi ja oskku maid ovddit buolvvat leat čuvvon. Danne leat leastadialaččain dávjá hui konservatiivvalaš oainnut, sihke teologalaččat ja etihkalaččat. Ulbmil lea leamaš čájehit iežaset oskkolaš identitehta dan bokte ahte leat geavahan sárdnideddjiid eai ge viha-huvvon báhpáid, sierra čoakkalmasviesuid eai ge girkuid, ja leat geavahan sierra njuolggadusaid maid mielde ellet. Mii guorahallat osiid dás dárkileappot ja álgit leastadialaš čoakkalmasviesuiguin.

Čoakkalmasviesut

Leastadianisma lea *risttalaš* moriiduslihkadus mii vuolgá *pietisma* risttalašvuodaoainnus. Pietisma lei risttalaš lihkadus mii álggii Duiskas 1600-logus. Dat lei reakšuvdnan dasa go muhtun oskkolaččat oaivvildedje ahte dalá girku orui deattuheame oahppaáššiid eambo go dan mot oskkolaččat galget praktihkalaččat eallit iežaset risttalaš eallima. Pietisttat oaivvildedje maiddái ahte báhpaid lei beare olu fápmu. Danne háliidedje ođasmahttit risttalašvuoda dan bokte ahte bidjat olbmuid oskkueallima guovddáži. Sii háliidedje maiddái eambo deattuhit daid vásáhusaid maid oskkolaččat ožžo dan bokte go ledje risttalaččat. Dán áigo dahkat dan bokte ahte čohkket oskkolaččat jovkkožiidda gos sáhttet ságastallat guhtet guimmiineaset iežaset vásáhusaid birra. Ii lean deataleamos leat oahppan olmmoš gii sáhtta stuora ja váttis sániiguin čilget dovduid. Lei buoret leat dábálaš ja vanhurskkis oskkolaš guhte váimmustis čuovui evangelia nu ahte sáhtii movttiidahttit earáid dan bokte ahte juogada vuoinjālaš vásáhusaidis ja hupmá oskkus birra dábálaš vugiin.

Ruotas šattai pietisma hui nanus olu báikkiin 1700-logus juo. Girku ii lean álo nu movttet danne go pietisttat háliidedje doallat lohkamiid almmá báhpa haga. Dákkár lohkat gildojuvvojedje lága bokte, ja dáhpuhuvai maiddái ahte olbmot šadde čohkkát danne go ledje doallan risttalaš čoakkalmasaid báhpa bearráigeahču haga. Davvi-Ruotas lei veaháš earálágán dilli. Danne go dāvjá lei guhki lagamus girku, de ledje Sámevuovllus ožžon lobi doallat lohkamiid sotnabeivviid báhpa haga. Dát gohčoduvui *gilirohkosin*. Dákkár čoakkalmasain sáhtte sihke sápmelaččat, kvenat ja Sámi ruottelaš ođđa-ássi ieža doallat lohka, rohkadallat ja lohkat poastaliid (sárdnečoakkáldagaid) ja lávlut sálmmaid. Go lestadialaš moriiduslihkadus buollái 1840-logu gaskkamuttos, de dolle lohkamiid gilirohkos-árbevieru mielde. Čoakkalmasain lávejedje doallat eahkedis juogo dain mišuvdnaskuvllain maid Læstadius ásahii Sámis, dahje risttalaččaid ruovttuin gos báikkálaš sárdnideaddji čohkkái beavddi duohken stobus ja guldaleaddjit fas čoahkanedje su birra. Lohkanvuohki lei eankil, ledje rohkosat, sálbmálavlun, sártni lohkan (dāvjá maid Læstadius lei čállán) ja dasto muhtun Biibbalteavstta čilgehus. Muhtomin šattai "lihkahus" mii mearkkašii ahte sallo guhtet guimmiideaset ja ánuhedje ándagassii suttuideaset ovddas, ja dasto ožžo celkot ándagassii addojumi muhtun oskkolaš olbmot. Go sárdnideaddji sárdnidii lpmila lága, de "lihkahii" lpmila sártni olbmuid oaidnit iežaset suttuid, ja dasto manne sárdnideaddji dahje eará olmo lusa oažžut jeddehusa. Dalle illostedje dāvjá go ožžo suttuid ándagassii addojumi ja dan bokte ođđa ja buoret eallinvuođu.

Norgga bealde ledje eanas lohkat oskkolaš olbmuid ruovttuin gos lei joksege buorre sadji. Dađi mielde go eanebut serve moriiduslihkadussii, de huksejuvvojedje sierra čoakkalmasviesut. Vuosttaš čoakkalmasviessu Norgga bealde huksejuvvui Čáhcesullui 1876:s ja nubbi fas Hámmarfestii manjit jagi. Ivgus huksejuvvui vuosttaš čoakkalmasviessu Ivgubahtii sullii 1895:s. Álggos lei dušše unna, ovttalanjat dimbbarvisoš. Manŋel viiddiduvvui mángii ja 1930-logus vihahii bisma Eivind Berggrav vistti girkun. Maiddái Birtavári ja Olmmáivákki čoakkalmasviesut leat vihahuvvon ipmilbálvalusgeavahussii ja leat ožžon girkodoartna nu ahte leat oaidnit dego girkut. Dát lea veaháš erenoamáš leastadialaš oktavuodain ja dákkár čoakkalmasviesut gávdnojit dušše Ivgus. Dábálaččat leat leastadialaš čoakkalmasviesut huksejuvvon rohkosviessun almmá makkárga girkolaš hámi haga. Dáinnalágiin deattuhedje ahte čoakkalmasviessu lea eará go girku, ja *earálágán* go girku. Ivgu-leastadianisma lea dattetge veaháš earálágán go eará leastadialaš suorggit danne go leat lagas oktavuoha girkuin, ja danne ii leat nu deatalaš čoakkalmasviesuid hámi bokte duođaštit earálágánvuoda. Doppe deattuhedje earáládje erohusa girku ektui, omd. eaktudedje ahte galge dohkkehit báhpa gii galgá sárndnit lohkamis njuolggadusaid mielde mat čuvvot leastadialaš oskku, dahje ahte moite girku go ii čuvvon seamma ideálaid go sii ieža. Eará suorggit eai láve njuolgut moaitit girku, muhto ellet baicca iežaset oskkolaš eallima searvegotti njuolggadusaid mielde, beroškeahtá girkus ja dan oainnuin.

Ivgubađa rohkoskapealla, gos dávjá leat leastadialaš čoakkalmasat.

Leastadialaš čoakkalmasviesu čoakkalmaslatnja ii leat dábá-
laččat činjahuvvon. Spiehkastat lea fas lvgus (ja nuorta-leastadialaš
searvegottiin Duortnosleagis ja Suomas), gos muhtun čoakkalmas-
viesuin lea veaháš girkolaš hápmi go lea áltár, áltártávval ja sárdne-
stuollu. Muđui lea dábáleamos ahte čoakkalmaslanjas leat dušše
beaŋkkat guldaleddjiid váste ja "sárdnebeavdi" ovdageahčen gos
sárdnideaddji(t) čohkká(jit) go sárdnida (-dit). Dát lea čuvvon Sámi
mišuvdnaskuvllaid rájes, gos oahpaheadji ja sárdnideaddji lei okta
ja seamma olmmoš. Son čohkkái álo beavddi duohken go humai gul-
daleddjiide. Go ii leat činjahuvvon eai ge leat risttalaš govvádusat, lea
mearkan ahte ii mihkkege galgga boahtit sárdniduvvon lpmilsáni ja
guldaleddjiid gaskii. Lea *ealli sártni* mii lea guovddázis. Sáni galgá
gullat ja vurket váibmosis. Govat gullet oskui ja riegádit dan bokte
ahte guhtege *gullá* sártni ja ráhkada iežas "govaid" jurdagiin.

Etihkka

Biibbalis čuožžu ahte son guhte moriida ja oskugoahdá, galgá "oažžut
eará miela". Dat mearkkaša ahte galgá jurddašit earáládje iežas eal-
lingearddi birra go dalle dagai ovdal go moriidii. Dađi mielde go oahp-
pá eambo risttalašvuoda birra, de rievdá jurddašanvuohki ja eallin-
vuohki. Leastadialaččat deattuhit garrasit ahte oskkolaččas ii galgga
vuhttot "dološ olmmoš", dat mearkkaša nu mot elii *ovdal* go bođii os-
kui. Galgá baicca diktit Bassi vuoiŋŋa láidestit ja eallit nu ahte heajos
bealit eai vuoitte. Dát guoská maiddá jurdagiidda. Berre geahčalit
"váldit buot jurdagiid fáŋŋan Kristtus gulolašvuoda vuollái" (2. Kor
10:5). Dat mearkkaša ahte ferte oahppat beaivválaš eallimis stivret
jurdagiiddis ja daguidis Biibbala oahpa mielde. Sártniin *gullá* dávjá
várrehusaid dan vuostá ahte lohkat beare olu "suruhis" čállosiid nu
go omd. vahkkobláđiid dahje románaid, dahje váldit vuostá beare olu
dieđuid mássamedias nu go radios, TV:s ja internehtas. Dat ii
mearkkaš ahte ii leat lohpi geavahit dákkár rusttegiid. Galgá dušše
leat dihtomielalaš das *mot* geavaha daid nu ahte eai šatta vahágin.
Várrehusaid addet danne go dát áššit sáhttet rihpat fuomášumi osk-
kus ja "nuoskkidit" ja goikadit oskku.

Muhtun nuorra olbmuid mielas leat leastadialaš oskkus beare
olu áššit maidda ii leat lohpi seahkanit. Ii galgga omd. searvat nu
gohčoduvvon "suruhis" suohtastallamiidda nu go dánsii, teáhterii ja
kinoi. Gávpoteallin resturáŋŋain ja pubain lea dávjá gildojuvvon, ja
ágga lea ahte "lpmila vuoiŋŋa ii loavtte dákkár báikkiin". Oallugat leat
maiddá eahpádusas ođđamállet musihka dáfus danne go musihka
sisdoallu ii álo čuovo risttalašvuoda. Danne ávžžuhit dávjá muddet
musihka ja čuojanasaid geavaheami, ja ahte galgá eanemus lági

mielde čuovvut dan vuoiŋŋalaš lávlunárbevieru maid dovdat girkus ja searvegottiin. Dákkár várrehusaid ja nuktaleami ulbmil lea fuolahit ahte ii mihkkege galgga boahit risttalaš eallima ovdii. Dát guoská maiddái eará áššiide maidda sáhtta searvat. Ii leat omd. mihkkege sivaidda falástallamis iešalddis, muhto jus doalut leat sotnabeivviid ja eará bassebeivviid nalde, de oaivvildit leastadialaččat ahte oskkolaččat galget garvit daid. Seammá guoská alkohola geavaheapmái. Leastadialaš moriiduslihkadusas leat álo čađahan ja oahpahan ahte galgá oalát garvit alkohola.

Muhto leastadialaččat deattuhit ahte "mii ihkinassii lea duohta, mii lea gudnalaš, mii lea vánhurskkis, mii lea buhtis, mii lea eahcálaš, man birra bures sárdnojuvvo, juohke buoredáhpá ja buot mii lea rámi-dahtti", dan galgá vuhtii váldit (Filippensalaččaid girji 4. kap. 8. vear-sa). Dat mearkaša ahte lea deatalaš ovddidit dan buoremusa maid lpmil lea sivdnidan, muhto dat gáibida ahte vuoruha mii lea deata-leamos eallimis ii ge dušše čuovo eallima báruid nu ahte ii jurddaš maid dahká. Go lea eahpádusas mot galgá vuoruhit, de dáhpáhuvvá dávjá ahte nuorat olbmot váldet oktavuodá vuorraset oskkolaččain, omd. sárdnideddjiin, vai son rávvešii maid galget dahkat. Dákkár ráv-vagiid ii leat bággu čuovvut, danne go loahpa loahpas lea goitge iežas ovddasvástádus mearridit áššiid iežas oamedovddu mielde.

Bargoallima dáfus leat leastadialaččat álo leamaš hui dárkilat deattuhit ahte barggu galgá fuolahit buoremus lági mielde. Ii galgga leat láiki ii ge dodjalas. Ovdalaš áigge ledje olu leastadialaččat eahpádusas alit oahpu dáfus. Dál lea dát buorre muddui rievdan ja gávdnojit olu leastadialaččat sihke priváhta ja almmolaš doaimmain geain lea alla oahppu ja buorit barggut. Dat mii lea deatalaš, leasta-dialaš oainnu mielde, lea eallit nu ahte lea buorren ovdamearkan earáide. Galgá rahpasit dovddastit iežas oskku ja "leat eallima čuov-ga", dat mearkaša vihtanuššat ahte risttalaš osku lea su eallinvuođ-đu. Dát guoská maiddái dalle go leastadialaš searvá politihkalaš ealli-mii, maid oallugat leat dahkan áiggiid čađa. Leastadialaččat leat ovd-dastan olu bellodagaid, erenoamážit Bargiidbellodaga, Gurutbelloda-ga, Guovddášbellodaga ja Risttalaš Álbmotbellodaga. Olu sárdni-deddjiin leat leamaš njunuš ámmáhat, erenoamážit suohkanpolitih-kas.

Leastadialaš árbevierus lea hui mávssolaš bures váldit vuostá gussiid. Oskkolaččat ávžžuhuvvojit láchit ruovttuideaset nu ahte čáhkkehit olu gussiid. Go muhtun báikkis leat stuora čoakkalmasat, de váldet dávjá nu olu gussiid go čáhkkehit vai buohkat besset oas-sálastit lohkamiidda almmá divrras hoteallaid ja borranbáikkiid haga. Olu oskkolaččat geavahit osiid iežaset luomuin ja friddjaáiggis galle-dit mieloskkolaččaid eará báikkiin, ja oallugiidda lea lunddolaš

Leastadialaš čoakkalmas Gáhpevuonas (Kamøyværas) 1931. Govas čohkkáme gurutbealde: Samuel Iversen, riegádan Porsáŋggus, Anton Eliassen eamit, Peder Nilsen, dulka, Gáhpevuonas eret, Anton Eliassen, Porsáŋggus eret ja sárdni-deaddji Benjamin Josefsen, Porsáŋggus eret.

mátkkoštit guhkás vai besset oassálastit leastadialaš oktasašvuhtii sihke ruovtturiikkas ja eará riikkain.

Heivvolašvuolta lea guovddáš sátni leastadialaš etihkas. Leat dávjá sárdnidan – garra sániiguin! – dárbbášmeahttun čijahemiid ja čijademiid vuostá. Ovdalaš áiggiid eai háliidan buohkat čijahit viesuideaset láseliinniiguin ja lidiiguin. Dákkár njuolggadusat eai leat šat nu dábálaččat dán áigge. Ii leat álo nu ahte dat man vuostá várrejit, lea iešalddis suddu. Dat masa dávjá reagerejit, lea ahte nu gohčoduvvon "ođđamállet" máilbmi fille olbmuid čigŋáivuhtii mii dagaha ahte oallugiidda šaddá váttis diehtit mot galgá earuhit dan mii lea buorre ja bahá. Biibbalis ii leat makkárga "bagadus" mot galgá gárvodit. Njuolggadus lea dan dihte ahte galgá gárvodit ja láhttet nu álkit ja heivvolaččat go sáhhtá. Dattetge leat muhtun njuolggadusat cieggan ja šaddan deatalaš oassin leastadialaš "eallinvuogis". Dávjá lea nu ahte dievddut/olmmáiolbmot eai galgga geavahit šlipssa – vaikko lea lohpi geavahit dakkár birrasiin gos lea lunddolaš, omd. jus galgá ovdastit fitnodaga bargoeallimis. Nissonat fas eai galggaše geavahit buvssaid, vaikko oallugat dahket dan beaivválaš eallimis. Deataleamos leastadialaš oainnu mielde lea doalahit dihto *erohusa* oskkolaččaid ja "máilmmi" gaskka, ja ahte áinnas čuovvut árbevieruid. Deattuhuvvo dávjá ahte guhtege galggašii oahppat dan vuogis maid ovddit buolvvat leat čuvvon. Dáinnalágiin čájeha ahte gullá siera árbevrrui mii ovddasta juoidá mii ii leat earáin. Dat lea mielde hukseme oadjebasvuoda iežas gullevašvuoda dáfus leastadialaš oktasašvuoda siskkobeaide.

Sálbmalávlun

Lars Levi Læstadius ii čállán ieš sálmmaid, muhto son liikui lávlut sálmmaid ja nu dahke maiddá su maŋisčuovvut. Sálbmalávlun lea deatalaš oassi searvegottēallimis ja gávdnojit maiddá olu sálmmat (dahje vuoiŋjalaš lávlagat) maid leastadialaččat leat čállán.

Muitaluvvo ahte dalle go vuosttaš sárđnideaddjit sáddejuvvojedje Ivgui, de vázze sii dálás dálui Ivgubađas ja lávlo suoma sálmmaid. Muitaluvvo maiddá ahte juste dan báikkis gos lávlumiin duođaštedje oskkuset, dasa huksejuvvui Ivgubađa rohkosviessu. Álggu rájes lei lávlun guovddáš oassi leastadialaš risttalašvuodas. Sihke suoma, sámi ja norgga sálbmagirjiit leat geavahuvvon searvegottiin. Dán áigge geavahit Ivgu- ja Álttá-suorggit Landstad boares sálbmagirji (1870), ja Vuosttašriegádeaddjit fas geavahit Landstad rievdaduvvon sálbmagirji (1926). Earret dáid almmolaš sálbmagirjiid, leat searvegottit maiddá almmuhan sierra lávllagirjiid. Vuosttaš ilmmat 1919:s Hámmarfeasttas ja gohčoduvvo "Vuoiŋjalaš Lávlagat". Dát leat maŋnel ilbman reviderejuvvon girjin ja lea ođđasit deaddiluvvon okte maŋnel álgoalmmuheami.

1944:s almmuhii Ivgu-suorgi sierra lávllagirji "Vekter-rop!". Dát viiddiduvvui ja reviderejuvvui 1970-logu loahpas, ja Ivgu-suorggi earráneami maŋnel 1990-logus gávdnojit das guokte veršuvnna (Vekterropet" ja "Det Gamle Vekter-rop"). Sihke Álttá-suorggi ja Ivgu-suorggi lávllagirjiin leat vuoiŋjalaš lávlagat maid leastadialaččat leat čállán. Muhtun lávlagat leat jorgaluvvon suomagiela lávllagirjiis «Siionin laulut ja virret» (Sion lávlagat ja sálmmat), man boaresleastadialaš báhppa Oskar Jussila almmustahtii 1916.

Vuosttašriegádeddjiid-suorggis geavahit girji mii almmuhuvvui Lofuohtas 1970-logus, ja dan namma lea "Salmer og sanger for barn og ungdom" (Sálmmat ja lávlagat mánáide ja nuoraide). Julevsápmelaččat Divttasvuonas leat geavahan ruota sálbmagirji bihtánsámegillii mii almmustuvai 1800-logu gaskkamuttos. Girji lea dál gielalaččat ođasmahtton ja geavahuvvo dávjá eahpeformálalaš čoakkalmasain.

Muhtun sámi leastadialaš árbevirolaš vuoigŋalaš lávlagat

Hans A. Brorson (1694-1764), dánskalaš báhppa ja sálbmačállli.

Eanemus geavahuvvon lávlagat leastadialaš čoakkalmasain leat dánskalaš báhpa Hans A. Brorson (1694-1764) lávlagat. Muhtun sálbma mii dávjá lea lávlojuvvon, lea *Mu váibmu vádjol doppe*. Dat gávdno Mari Boine CD:s, 1991:

*Mu váibmu vádjol doppe, gos Jesus riegádii.
Mu jurdagat leat dasa, buot oktii čoahkkanan.
Das lea mu áibbašeapmi, das oskku dávvir lea.
Ja nuvt in vajáldahte, dan juovlaija mon.*

*Dat sevdnjes stállja galgá, mu váibmun viessu leat,
Das máhtán vajáldahttit, máilmmi bilkádus',
Das fuobmán buoremusat, man sis mu árvu lea,
Go Jesus kruppá muitu, mu váibmui cieggan lea.*

*Eai hearráid čignás lanjat, lean dutnje čijahun,
Dus livččii dušše gohččut, ja livččet ožžon buot.
De manne it don čijain, lean iežat gárvvohan,
Vai livčče gonagasat du gieđa cummestan?*

*Gal cizázis lea beassi, ja liekkus suodji maid,
Ja beškoš maiddái gávdná, su idjamášu ge,
Ja ledjonis lea biedju, gos ráfis oažžu leat.
Mu Ipmilan son veallá, vel earáid stálgas ge.*

Lásse-Piera (Peder Larsen, 1842-1906) lei Birtaváris eret. Son elii guolásteaddjin ja dálolažžan, muhto lei maiddái čoakkalmasdoalli ja sárdnideaddji. Son lea čállán lávlaga *Sion hearvás joavku dál*, mii lea gávdnamis lávllagirjiin *Vekterropet* (nr. 164) ja *Det gamle Vekter-Rop!* (nr. 161). Dása váldit mielde guokte vuosttaš ja maŋemus vearssa:

*Siona hearvás joavku dál miehtá buot máilmmi,
Gáttiin, vákkiin sii ruodnájit nuvt og hearvás rásit.
Siona vákkiin čuzžot dál hearvás moarsebiiggát,
Njálmmeaset lávlot Lábbái ávuin. Halleluja!*

*Lábbá hávit leat šearradat min sieluid dálkkastit.
Mátkkoštettiin ráfi gáddái ođđa ilu sisa.
Gearddi beasan illui, gearddi ollen siidii!
Engeliiguin illudit, Lábbá stuolu ovddas.*

*Gearddi beasan du geahčadit muođus muhtui.
Illudit du stuolu ovddas eŋgeljoavkkuid searvvis.
Doppe čudjet ođđa háhppat, doppe lávlot čábbát,
Čuodi duhát millijuvnnat, Lábbá stuolu ovddas.*

*Okte boadát don fas vulos, duomu doallat máilbmái.
O, vare dan sáni in gulaše, dan agálaš dollii
suhppejuvvot agálaččat, Hearrá muođuid ovddas.
O, agálaš álgu dus lea muhto loahppa ii goassege.*

Ándagassii addojupmi lea leastadianismma oskku guovddáš áššin. Dát lea maiddái fáddán lávlagis *Leag'dorvvus Sion nieida*, hui dovddus sihke Romssas ja Finnmárkkus. Lávlaga lea čállán *Nils Larsen* (1860-1941), sápmelaš guolásteaddji, dálolaš ja sárdnideaddji, Lauksundas Davvi-Romssas eret. Son mátkkoštii dávjá sárdnidan-mátkkiin Junssá-Erkkiin (Erik Johnseniin). Son geavahii dávjá lávlaggiid risttalašvuođa oahtaheamis:

*Leag'dorvvus Sion nieida dál ja ale čiero šat!
Dán evangelium oskko don, mii muitaluvvo dás.*

*Don beasat suddu-noađistat dál Jesus nama sis'
buot hilggo eahpádusa don ja leage dorvvolaš!*

*Don ale suddu geahča šat ja váilevuođaidat,
muht' geahča Jesus Beastámet, vanhurskkisvuođastis!*

*Min suddu vealgi mákson lea ja eret sihkkojun,
ieš Jesus dan lea dahkan dál min Ipmil, Beastámet.*

*Su varra ánsásáseami don, dál fertet oamastit,
dan siste váivvániiddage lea gáddjojupmi ain.*

*Dál geahča ruossa áltárii su rupmaš návddaš ja
Su divrras vara juga vel du silot biebmun ain!*

*Dan ándagassii addin fal, mii lea min soabbámet,
maid Jesus attii midjiide, eat berre hilgut gal.*

Nils Larsen (1860-1941)
bearrašiinnis.

Báhppa
Botanihkkár
Myhtadutki

Giellaolmmái
Sárdnideaddji
Skuvlaolmmái

Leastadialaš moriiduslihkadus álggii ruoŧa beale Sámis 1844 loahpageahčen. Dalle lei Læstadius báhppan Gárasavvonis. Dan jagi álgogeahčen lei son bohtán ruoktot bismma gáv pogis, Härnösandas, gos lei váldán eksámena mainna oačču lobi bargat proavásin girkus. Dan oktavuodas lei son nammaduvvon Sámi girkuid ja skuvllaid bearráigeahččin, ja go lei johtime ruoktot Gárasavvonii, de galledii ja dárkkistii son olu searvegottiid. Go galledii Åsele Upmi-Sámis, de deaivvai son sámi nissona gean namma lei Milla Clemensdatter.

Dát deaivvadeapmi šattai hui mávssolažžan su eallimis.

Milla bivddii sielumorašteami Læstadiusas, das go son ražai oskkuinis. Muhto šattai baicca nu ahte báhppa oačču sielumorašteami sus. Son muitalii Læstadiusii iežas vuoŋgalaš ohcama birra ja daid vásáhusaid birra maid lei oskkolaš olmmožin háhkan. Su muitalus cahkkehii ođđa dola Læstadiusa millii. Maŋgel gohčodišgođii Læstadius dán nissona *Márján* – danne go son šattai su vuoŋgalaš *eadnin* guhte rabai su čalmmiid ja attii sutnje ođđa ipmárdusa risttalašvuoda dáfus. Dán nissona čilgehus attii sutnje vuoŋgalaš moriideami.

